

Postavljanje i održavanje granica u odgoju djece s teškoćama u razvoju

Romstein, Ksenija

Professional thesis / Završni specijalistički

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:111642>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-31**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Poslijediplomski specijalistički studij

Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji

Ksenija Romstein

**POSTAVLJANJE I ODRŽAVANJE GRANICA
U ODGOJU DJECE
S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU**

SPECIJALISTIČKI RAD

Zagreb, svibanj, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Poslijediplomski specijalistički studij

Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji

Ksenija Romstein

**POSTAVLJANJE I ODRŽAVANJE GRANICA
U ODGOJU DJECE
S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU**

SPECIJALISTIČKI RAD

Mentorica:

doc.dr.sc. Sanja Šimleša

Zagreb, svibanj, 2020.

Klasa: 602-04/20-55/94

Ur.broj: 251-74/20-07/1

Zagreb, 6. svibnja 2020. godine

Na temelju članka 42. Statuta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Fakultetsko vijeće Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta na 6. redovitoj sjednici održanoj dana 4. svibnja 2020. godine, a na prijedlog Stručnog kolegija poslijediplomskog specijalističkog studija *Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji* sa e-sastanka održanog dana 14. travnja 2020. godine donijelo je sljedeću

O d l o k u

o imenovanju Povjerenstva za ocjenu specijalističkog rada na poslijediplomskom specijalističkom studiju *Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji*

Imenuje se **Povjerenstvo za ocjenu specijalističkog rada** pod naslovom „Postavljanje i održavanje granica u odgoju djece s teškoćama u razvoju“ studentice **doc.dr.sc. Ksenije Romstein** u sastavu:

1. **izv.prof.dr.sc. Ana Wagner Jakab**, predsjednica povjerenstva
2. **doc.dr.sc. Sanja Šimleša**, članica
3. **doc.dr.sc. Marina Milić Babić**, vanjska članica

Imenovano Povjerenstvo obvezno je **najkasnije** u roku od **dva mjeseca** po primitku ovog rješenja ocijeniti specijalistički rad i podnijeti pisano izvješće Fakultetskom vijeću.

Dekanica:

izv.prof.dr.sc. Srežana Sekušak Čačalešev

Dostaviti:

1. Članovima Povjerenstva, na znanje
2. doc.dr.sc. Ksenija Romstein, na znanje
3. U dosje studentice
4. Prilog zapisniku FV
5. Pismohrana, ovdje

POSTAVLJANJE I ODRŽAVANJE GRANICA U ODGOJU DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

U posljednjih se desetak godina postavljanje granica u odgoju djece, kao temeljnog pedagoškog procesa socijalizacije u obitelji, sve manje istražuje. Posebno je to vidljivo u istraživanjima koja se bave djecom s teškoćama rane i predškolske dobi gdje se naglasak stavlja na potvrđivanje učinaka pojedinih programa i njihove znanstvene utemeljenosti, dok se primarna funkcija interpersonalnih relacija na razini djetetovog proksimalnog okruženja rijetko adresira. Drugim riječima, postoji svojevrsni znanstveni bias prema pedagoškim postupcima u obitelji, tj. odgojnim strategijama, iako temeljne spoznaje s područja pedagogije i psihologije govore o tvorbenim učincima roditeljskih obrazaca izvanjske regulacije dječjeg ponašanja u smjeru autonomije ili heteronomije u odrasloj dobi. Stoga je provedeno istraživanje s ciljem utvrđivanja najčešćih odgojnih strategija roditelja djece s teškoćama u razvoju u dobi od dvije do osam godina (N=100) u odnosu na obuhvaćenost ranom intervencijom, broj djece u obitelji i vrstu teškoća u razvoju. Utvrđeno je postojanje dvije temeljene kategorije odgojnih strategija roditelja: strategije aktivacije, tj. nagrađivanja djece i strategije inhibicije, tj. kažnjavanja. Kao nagrade roditelji koriste hranu, tablet/mobitel i omiljenu aktivnost, dok kao kazne primjenjuju „time-out“, uskraćivanje omiljenog predmeta (tableta/mobitela) i aktivnosti te fizičko kažnjavanje. Statističkom je obradom pronađeno kako ne postoji značajna razlika u odgojnim strategijama roditelja koji su uključeni u ranu intervenciju i onih koji nisu uključeni u ranu intervenciju ($\chi^2=0.0095$, $p>.05$), odgojnih strategija roditelja i broja djece u obitelji ($\chi^2=0.3434$, $p>.05$) i odgojnih strategija i vrste teškoća u razvoju ($\chi^2=3.447$, $p>.05$). Ipak zabrinjava visok postotak fizičkog kažnjavanja u općim postupcima roditelja, te 51% roditelja u intervjuiranju navodi blaže oblike fizičkog kažnjavanja („malo po guzi“). Roditelji intuitivno koriste određene alate za motiviranje djeteta kao što su materijalno nagrađivanje omiljenim predmetom (tabletom/mobitelom), no kod inhibicije nepoželjnih ponašanja posežu za fizičkim kažnjavanjem umjesto za uskratim omiljenog predmeta što pokazuje kako bi stručnjaci različitih profila koji rade s obiteljima trebali iskoristiti prilike za savjetovanje roditelja o primjerenim strategijama regulacije ponašanja u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: odgoj, odgojni postupci, roditelji djece s teškoćama, rana intervencija, aktivacija i inhibicija

Establishing and maintaining boundaries while raising children with disabilities

In the last ten years, establishing and maintaining boundaries in raising children, as basic pedagogical process of socialization, has become a less researched issue. This issue is even less researched when it comes to young children with disabilities – emphasis is on the developmental outcomes of a particular program and its scientific foundation, while the primal function of interpersonal relationships in child's proximal environment is not interesting for scholars. In other words, there is a scientific bias towards pedagogical strategies within families, i.e. raising strategies, although basic knowledge from the field of pedagogy and psychology speaks in favor of its long term outcomes for one's autonomy or heteronomy in adulthood. Therefore, a research study was conducted, with main purpose of identifying the most common raising strategies of parents of children with disabilities aged two to eight (N=100), in accordance with early intervention enrolment, number of children in household, and the type of disability. Two major categories of parenting strategies were established: activation strategies, i.e. rewards, and inhibition strategies, i.e. punishments. Parents use food, tablets/mobile phones and preferred activities as rewards, while using time-out, withdrawal of a preferred object and physical punishment as punishments. Data analysis showed no significant differences in parenting strategies and involvement in early childhood intervention ($\chi^2=0.0095$, $p>.05$), parenting strategies and number of children in the household ($\chi^2=0.3434$, $p>.05$), and parenting strategies and types of disabilities ($\chi^2=3.447$, $p>.05$). However, high frequency (i.e. 51%) of parents practicing spanking is concerning. Parents do use particular strategies for motivating children such as rewarding with a preferred object (tablet/mobile phone), yet while inhibiting undesirable behaviors they do not systematically use withdrawal of the preferred object. Rather, they use spanking, suggesting that professionals should be able to provide direct and adequate advice on appropriate regulation strategies in everyday life of families.

Key words: education, raising strategies, parents of children with disabilities, early intervention, activation and inhibition

SADRŽAJ

	Broj stranice
1. Uvod	1
1.1. Teorijska polazišta istraživanja	11
1.1.1. Teorija ekoloških sustava.....	11
1.1.2. Teorija diferencijalne osjetljivosti	14
1.1.3. Teorija osjetljivosti na potkrjepljenja	16
1.2. Pregled prethodnih istraživanja o roditeljskim strategijama odgoja.....	18
1.2.1. Roditeljske strategije aktivacije poželjnih ponašanja	19
1.2.2. Roditeljske strategije inhibicije nepoželjnih ponašanja	24
2. Cilj i problemi istraživanja	28
3. Metode	29
3.1. Sudionici	29
3.2. Mjerni instrument	29
3.3. Način prikupljanja i obrade podataka	30
4. Rezultati i interpretacija	31
4.1. Povezanost odgojnih strategija roditelja i obuhvaćenost ranom intervencijom	33
4.2. Povezanost odgojnih strategija roditelja i broja djece u obitelji	35
4.3. Povezanost odgojnih strategija roditelja i vrsta teškoća u razvoju	37
5. Rasprava	40
5.1. Teškoće i ograničenja istraživanja	42
5.2. Praktične implikacije	43
6. Zaključak	45
7. Literatura	46
8. Prilog	54

1. UVOD

Uvidom u literaturu vidljivo je kako ne postoji univerzalna definicija odgoja, iako je to jedan od temeljnih pojmova u mnogim znanostima, ponajprije u pedagogiji i psihologiji, ali je jednako prisutan u pravnoj znanosti, antropologiji, sociologiji itd. Pitanje se odgoja i njegovog utjecaja na funkcioniranje pojedinca i društva pojavljuje još u antičkim zapisima. Tako, primjerice, Platon započinje „Menon“ pitanjima o mogućnosti učenja vrlina¹: „Reci mi, Sokrate, stječu li se vrline učenjem ili činjenjem? Ako se ne stječu učenjem i činjenjem, rađamo li se s njima ili ih stječemo na neki drugi način? Kako ljudi postaju dobri?“ (Plato, 2005, str. 99). Sokratov odgovor uključuje promišljanja o osobinama onoga koga se treba „poučiti“ vrlinama, načinima poimanja vrline i poželjnih ponašanja osobe koja „poučava“ vrline te iskustvu poučavanog koje iz toga proizlazi. Dugo je vremena odgoj tumačen kao jednosmjernan proces od odrasloga prema djetetu, no tijekom Prosvjetiteljstva² nešto se značajnije mijenja tumačenje odgoja u smjeru aktivnog truda odraslog, uz (i dalje) pasivnu ulogu djeteta. Primjerice, Locke (1779) smatra kako je odgoj poučavanje djeteta vrlinama koje mu pomažu da se prilagodi društvu te kao jednu od važnih vrlina navodi poslušnost koja se, prema njegovu tumačenju, može naučiti dosljednim ponašanjem odraslog bez fizičkog kažnjavanja. Unatoč njegovoj ideji linearnog i jednosmjernog procesa odgoja od odrasloga prema djetetu te ideji kako je dijete *tabula rasa*, zanimljivo da je Locke bio veliki protivnik fizičkog kažnjavanja djece u vremenu kada se fizičko kažnjavanje smatralo primjerenim načinom poučavanja djece u obitelji i izvan nje³, tvrdeći kako će ono voditi izvanjskoj poslušnosti, dok unutarnja „dobrota“ pritom neće biti prisutna. Kao poželjna ponašanja odraslih u odgoju djece Locke (1779) navodi igranje s djetetom, pojašnjavanje situacije djetetu primjerenim rječnikom, učenje po modelu,

¹ Vrlina (engl. *virtue*, grč. *arete*) predstavlja „skup karakteristika pojedinca koji su vrijedni divljenja“ te se odnose na „intelektualne, moralne ili neke druge osobine“ koje pojedinac manifestira u određenom trenutku (Blackburn, 2016, str. 498). Platonove kardinalne vrline su: hrabrost, umjerenost/smirenost, mudrost i pravедnost. U kontekstu odgoja, vrlinu se može tumačiti kao skup vrijednosti kojima se teži u odgoju djece.

² Prosvjetiteljstvo, kao filozofijski pravac i povijesno razdoblje, se javilo u 17. stoljeću i trajalo je do sredine 18. stoljeća, ponajprije u Europi, a nešto kasnije i u Sjedinjenim Američkim Državama. Prosvjetitelji - znanstvenici, učitelji i progresivno svećenstvo, su kritički propitivali čovjekovo postojanje, tradicionalni autoritet, društveni poredak, osobnu slobodu i utjecaj odgoja na razvoj pojedinca ali i društva u cjelini. Najznačajniji mislioci Prosvjetiteljstva su dolazili s područja Škotske, Austrije, Njemačke i Francuske te njihove ideje i danas imaju značajan utjecaj u pedagogiji.

³ Da je fizičko kažnjavanje u 17. i 18. stoljeću bilo sastavnim dijelom odgoja piše i Aries (1962), utvrđujući kako je ono bilo posebno poželjno kada je dijete iskazivalo neposluš, psovanje i agresivno ponašanje te je svaka odrasla osoba (roditelj, učitelj, susjed itd.) u tom slučaju imala dužnost fizički kazniti dijete. Zanimljivo, tek se za vrijeme Prosvjetiteljstva počeo koristiti termin „dijete“ u pravome smislu i govoriti o djetinjstvu kao životnom razdoblju, dok se prije toga riječ „dijete“ koristila za različite osobe koje su bile u subordiniranoj poziciji (npr. sluge ili siromašniji članovi društva) i odnose, uključujući nagovaranje nekoga da učini nešto po „nagovarateljevoj“ volji (ibid.).

postupno navikavanje, pohvaljivanje djeteta i ljubav prema djetetu, što u suvremenoj pedagogiji predstavlja osnove razvojno primjerene prakse. Još jedan velikan prosvjetiteljstva, Immanuel Kant (1990) govori o prijamljivosti djece za odgoj, govoreći o uspjehu odgoja kada se susretnu djetetove potrebe i interesi, pri čemu odrasli ima moć oblikovati poželjna ponašanja djece. Kao metodu oblikovanja ponašanja dječjeg ponašanja Kant navodi razgovor - zajedničko propitivanje i promišljanje odgajnika i odgajatelja, pri čemu je krajnji cilj odgoja razvoj sposobnosti rasuđivanja kod odgajnika, tj. djeteta. Unatoč progresivnim idejama prosvjetitelja o dugoročnim učincima odgojnih postupaka odraslih, odgoj je dugo vremena poiman kao jednosmjernan proces od odraslog prema djetetu u kojemu se samo dijete mijenja i oblikuje, dok odrasli u tom procesu ostaje „netaknut“ te kao induktivan proces u kojemu dijete kroz izolirana, pojedinačna iskustva usvaja i generalizira opće norme ponašanja. Statusna orijentacija odraslih u smjeru superordiniranosti u interpersonalnim relacijama s djecom zadržala se do 20. stoljeća. Tijekom 20. stoljeća, nazvanog još i Stoljećem djeteta, paradigma induktivnog odgoja je postupno zamijenjena interakcijskom u kojoj se odgoj tumači kao višedimenzionalni proces u kojemu dijete utječe na roditelja jednako kao što i roditelj utječe na dijete (Brezinka, 1978; Laible, Thompson i Froimson, 2015). Za Brezinku (1978) odgoj je proces u kojemu je dijete aktivni sudionik koji može utjecati na odluke i reakcije odrasloga, čega odrasli, najčešće nije svjestan. Kada se govori o utjecaju djeteta na odgojne postupke roditelja, to se u prvome redu odnosi na osobine djeteta, točnije temperament (Laible i sur., 2015). Odnosno, dijete utječe na postupke roditelja svojim ponašanjima, koji su pod utjecajem temperamenta. Njega se različito tumači te ga Bates i Petit (2015, str. 372) definiraju kao „predispozicije za emocionalne reakcije i samo-regulaciju“, a Wundt (prema Möhler i Resch, 2014) temperament vidi kao dogovor djeteta na okolinu, koji je relativno konzistentan i pod utjecajem genetike. U kontekstu interakcijske paradigme odgoja, upravo je temperament jedan od glavnih čimbenika utjecaja na roditeljske odgojne strategije. Propitujući povezanost međusobnih utjecaja i ponašanja djece i odraslih, Kochanska i sur. (prema Laible i sur., 2015, str. 35) koriste termin „relacijska perspektiva“, kojom se uvažava postojanje recipročnosti u odnosima roditelja i djeteta. Karakteristike odnosa roditelja i djeteta u kontekstu relacijske perspektive su: recipročnost, kooperativnost, dijeljenje pozitivnih osjećaja, usklađenost u komunikaciji i međusobno aktivno ulaganje truda u održavanju pozitivnih odnosa (Kochanska i sur. prema Laible i sur., 2015). Procesi koji su pod kontrolom roditelja su „responzivnost, proaktivna regulacija, emocionalna komunikacija, uspostava rutina i rituala te postupci nagrađivanja i kažnjavanja“ (Laible i sur., 2015, str. 42). Prema njihovu tumačenju, roditelji su najmanje svjesni potencijala proaktivne regulacije tj. potencijalno povoljnih učinaka anticipatornih akcija kojima preveniraju

nepoželjna ponašanja djeteta. Anticipatorna ponašanja roditelja minimaliziraju rizik pojave nesuglasica između roditelja i djeteta, a učinkovita anticipatorna ponašanja obuhvaćaju preusmjerenje djeteta u drugu aktivnost, poučavanje o primjerenom ponašanju, uključivanje u djetetovu aktivnost i podršku djetetu u uključivanju u vršnjačke odnose (ibid.). Proaktivna regulacija uključuje i igru (Holden i West, 1989), što je za djecu predškolske dobi iznimno važno za njihov razvoj, ali i odnose s drugima. Da proaktivna regulacija u kombinaciji s igrom olakšava djetetu samoregulaciju⁴ i poboljšava odnose s vršnjacima govore Petit i sur. (prema Laible i su., 2015), što ukazuje kako je potrebno da roditelji poznaju i prakticiraju različite razvojno primjerene strategije prevencije nepoželjnih ponašanja uz istovremeno poticanje različitih razvojnih područja, uključujući igru. Holden i West (1989) proaktivnu regulaciju vide kao put učenja suradnje, te pronalaze kako djeca na sugestije i prijedloge majki češće reagiraju aktivnošću i sudjelovanjem, što se ponavljanjem generalizira i na odnose s drugima. Za djecu s teškoćama u razvoju predškolske dobi, primjerene strategije poticanja djetetove aktivnosti, prvo u dijadnim odnosima, a kasnije i kompleksnijim interakcijskim obrascima, imaju potencijalno tvorbene učinke u smjeru jačanja adaptivnih sposobnosti djeteta. Suprotno anticipatornim ponašanjima su ponašanja „reaktivne kontrole“ koja roditelji prakticiraju nakon pojave nepoželjnog ponašanja (Holden prema Laible i sur., 2015, str. 42). Ponašanja u kategoriji reaktivne kontrole odnose se na sve oblike ponašanja kojima se želi korigirati djetetovo nepoželjno ili neprimjereno ponašanje, no za razliku od proaktivnih reakcija koje su konotacijom pozitivne, roditeljska ponašanja reaktivne kontrole obuhvaćaju i neka negativna ponašanja roditelja. Od pozitivnih ponašanja reaktivne kontrole, roditelji prakticiraju rezoniranje, pozivanje na pravila, ukidanje privilegija i „time-out“ (Holden i West, 1989; Larzelere i Kuhn, 2005), odnosno pojašnjavanje djetetu mogućih posljedica i podsjećanje na primjereno ponašanje. Pozitivna ponašanja reaktivne kontrole imaju i preventivnu dimenziju jer pojašnjavanjem odnosa uzroka i posljedice te podsjećanjem djeteta na primjerena ponašanja neposredno po pojavi neprimjerenog ponašanja jačamo djetetov kapacitet samoregulacije. Problem u dijelu pojašnjavanja i podsjećanja, kada se govori o djeci s teškoćama u razvoju, je u slučaju smanjenog djetetovog razumijevanja i kognitivne obrade, zbog čega je moguće kako rezoniranje i podsjećanje neće imati željene učinke u odnosu na djetetovu suradnju i ponašanje. Suprotno pozitivnima, negativna ponašanja roditelja u slučaju dječjeg neposluha i nesuradnje

⁴ Samoregulacija se odnosi na „učinkovitost u regulaciji vlastite pažnje, emocija i ponašanja“ (Rothbart i Bates prema Bates i Petit, 2015, str. 373). U filozofijskom smislu, samo-regulacija jest zapravo samokontrola, odnosno stanje u kojemu se pojedinac „odupire izazovima pred kojima bi inače pokleknuo“ (Blackburn, 2016, str. 435). Arhetipski, samokontrola je jedna od Platonovih kardinalnih vrлина kojima se treba težiti u odgoju.

nemaju tvorbenu i/ili preventivnu funkciju, zbog čega se može smatrati kako su razvojno neprimjerene i odgojno neučinkovite. Od negativnih ponašanja reaktivne kontrole u prvome je redu prisutna verbalna agresija (vikanje na dijete i psovanje), zatim fizičko kažnjavanje djece i isključivanje iz komunikacije s djetetom (Hoden i West, 1989; Larzelere i Kuhn, 2005). Svoja ponašanja roditelji mijenjaju u odnosu na dječja ponašanja te postupno graduiraju podršku i mijenjanju ponašanja u odnosu na djetetovu reakciju nakon akcije reaktivne kontrole. U prilog tomu govore Larzelere i Kuhn (2005) koji pronalaze kako je fizičko kažnjavanje nastavak neuspješnih metoda kao što su rezoniranje i „time-out“, i to češće kada su djeca agresivna i destruktivna. U kontekstu relacijske perspektive, postoji povezanost između reakcija i ponašanja djece i odraslih, tj. roditelja. Povezanost se očituje u uzajamnim reakcijama i akcijama djece i roditelja, čega roditelji mogu biti više ili manje svjesni. Akcije i reakcije imaju emocionalnu komponentu, koje su okolini vidljive kao emocionalne reakcije, odnosno pozitivna/primjerena i negativna/neprimjerena ponašanja. Emocionalne reakcije Rothbart i Bates (prema Bates i Petit, 2015, str. 373) definiraju kao „brzinu i intenzitet reakcija pojedinca na određene situacije“ što se kod pozitivnih emocija manifestira kao zainteresiranost, zadovoljstvo i uključivanje pojedinca, a kod negativnih kao odbijanje, udaljavanje i ljutnja. U odnosu na njihovo tumačenje, postupci reaktivne kontrole roditelja imaju visoku negativnu emocionalnu komponentu jer psovanjem, odmicanjem od djeteta i fizičkim kažnjavanjem dijete dobiva sliku agresivnog, ljutitog i distanciranog roditelja. Uvažavajući relacijsku perspektivu, može se pretpostaviti kako u takvim situacijama roditelj nije zadovoljan i sretan, zbog čega valja promisliti o vrsti podrške za roditelje u smislu razumijevanja reciprociteta i razvojne primjerenosti u roditeljskim postupcima. Razvojno primjereni recipročni odnosi pretpostavljaju postojanje razvojne asimetričnosti u odnosu roditelj – dijete, gdje roditelj svojim postupcima kreira prilike za učenje u djetetovoj zoni narednog razvoja, što se kod djece s teškoćama u razvoju teže određuje. S obzirom na to da se dijete mijenja i razvija i roditeljske strategije mijenjaju se tijekom djetetova odrastanja (Bates i Petit, 2015) zbog čega je potrebno roditelje kontinuirano ojačavati u odnosu na razvojnu dob i potrebe djeteta. Jednom utvrđeni odgojni „recepti“ ne moraju uvijek biti učinkoviti i oni variraju u odnosu na djetetovu individualnu dob⁵ i socijalni kontekst⁶. U odnosu na kvalitetu relacija djeteta i roditelja, Tudge (2008) utvrđuje kako roditelji uče djecu onim ponašanjima za koja smatraju da će im biti potrebna za

⁵ U kontekstu razvojno primjerene prakse, individualnu dob djeteta čini kronološka dob i razvojna dob (Bredenkamp, 1993), koje kod djece s teškoćama u razvoju ne moraju biti kongruentne.

⁶ Gershoff, Mistry i Crosby (2014, str. 18) socijalni kontekst definiraju kao „fizičko, socijalno, kulturno i političko okruženje koje određuje vrstu i kvalitetu svakodnevnih prilika, interakcija i iskustava djece“, što ukazuje kako je socijalni kontekst višedimenzionalni fenomen koji ima tvorbene učinke za djetetova iskustva i kvalitetu življenja.

svakodnevno učinkovito funkcioniranje u njihovom neposrednom okruženju. Slično, Larzelere i Kuhn (2005) navode kako roditelji u odgoju najčešće koriste one strategije koje su najučinkovitije i čiji se učinci mogu brzo vidjeti. Pretpostavka je da roditelji u odgoju djece teže enkulturaciji, odnosno žele postići potpuno uklapanje djece u postojeće socijalno-kulturološke obrasce, kako bi dijete bilo prihvaćeno i funkcionalno u odnosima s proksimalnim okruženjem. Kod djece urednog razvojnog slijeda, roditelji mogu intuitivnim obrascima komunikacije usmjeriti dječje ponašanje u željenom smjeru. No, kada dijete ima razvojna odstupanja, roditelji su primarno usmjereni na njegu djece i savladavanje „kvazi-medicinskih postupaka“ kojima nadziru tjelesne funkcije i simptome svoje djece (Retzlaff, 2014, str. 376) pri čemu kvaliteta odgojnih postupaka nije proporcionalna u odnosu na druge postupke roditelja. Što se tiče općenito odgojnih postupaka u odnosu na kulturu, Tudge (2014) pronalazi kako roditelji u zapadnim, industrijskim društvima nisu dovoljno angažirani u slobodnom vremenu svoje djece u dobi 3 - 5 godina, te djeca provode 30% vremena u igri s vršnjacima ili sami, 15% vremena provode gledajući TV, dok svega 1% vremena provode u razgovoru s odraslima u obitelji, odnosno socijalnoj interakciji s odraslima. Uzevši u obzir interakcijsku narav čovjekova razvoja, postavlja se pitanje očekivanja roditelja u odnosu na tvorbene učinke odgoja, tj. koji su mogući razvojni scenariji u situacijama snižene kvalitete i kvantitete komunikacije s djecom? Odgojni postupci i interakcijski obrasci pod utjecajem su kulture i to na dvije razine: na razini društva i pojedinca (Irović i Krstović, 2000). Na razini društva, u ovom se kontekstu govori o idealu odgoja proisteklom iz eksplicitne pedagogije kao znanosti i pripadajućih spoznaja utemeljenih na istraživanjima, tj. kanonu znanja o interakcijskoj naravi čovjekova razvoja. No, odgojni su postupci roditelja pod utjecajem implicitne pedagogije⁷, odnosno osobnoga stava o djetetu i djetinjstvu, vlastitoga iskustva odrastanja i općeg sustava vrijednosti iz kojega proizlazi poimanje svijeta i odnosa. Sastavnice implicitne pedagogije koje pritom imaju utjecaj na odgojne postupke odraslih su „(a) normativne intencije odraslih (roditelja/odgojitelja) – utemeljene na vjerovanjima, a očitovane u definiranju i interpretaciji odgojnih ciljeva; (b) odgojni stavovi odraslih – dispozicije ponašanja oblikovane tijekom osobne socijalizacijske biografije; (c) odgojna praksa – ukupnost konkretnih radnji/postupaka odraslog u različitim odgojnim situacijama kao „djelatni“ dio implicitne pedagogije“ (Nickel prema Irović i Krstović, 2000, str. 9). Uspoređujući odgojne stilove u pojedinim kulturama, Rogoff (2003) utvrđuje kako su kultura i postupci roditelja u suglasju sa zahtjevima života/življenja u određenoj kulturi te poziva na otpuštanje paradigme etnocentrizma gdje istraživač propituje

⁷ Implicitna pedagogija kao „stožerna vrijednosna orijentacija - osvješćeni, prihvaćeni smisao života koji određuje smjer i sadržaj aktiviteta pojedinca, uključujući i područje odgoja“ (Irović i Krstović, 2000, str. 8).

kulturu s vlastitih pozicija i sustava vrijednosti jer se na taj način jača model deficita u odnosima kultura, odnosno jedna kultura i postupci odgoja tumače se kao superiorni u odnosu na ostale. Od konkretnih postupaka u pojedinim kulturama, ona pronalazi kako u zapadnim kulturama prevladava rezoniranje (pojašnjavanje i pričanje o potencijalnim ishodima određenog ponašanja) i verbalno poticanje djece (atributiranje pozitivnih osobina djetetu kao što su npr. hrabrost, okretnost, mudrost i sl.) uz istovremeno reduciranje prilika za iskušavanje vlastitih strategija učinkovitosti što rezultira odgađanjem samostalnosti i preuzimanja odgovornosti, dok su u istočnim kulturama pretežito prisutna izravna poticanja djece (davanje kućanskih zadataka i dodjeljivanje zadataka brige za druge članove obitelji) upravo u smjeru ranije samostalnosti i autonomije. No, unutar zapadne kulture postoji povezanost odgojnih stilova i metoda sa subkulturom - tako primjerice roditelji afričko-američkoga i latino-američkoga porijekla češće postavljaju strože granice u odgoju te svakodnevno daju djeci zadatke brige za ostale članove obitelji jer žive u okruženju u kojemu se mlada osoba treba snaći i relativno ranije samostalno živjeti (ibid.). Strog odgoj i tjelesno kažnjavanje djece Ember i Ember (prema Gershoff i sur., 2010) također pripisuju kulturološkim utjecajima te utvrđuju kako je tjelesno kažnjavanje više prisutno u kulturama s jačom socijalnom stratifikacijom tj. većim socijalnim razlikama. Slično tomu tvrde Rothbaum, Morelli, Pott i Liu-Constant (prema Gershoff i sur., 2010), koji kažu kako je odgoj u kulturama u kojima se njeguje kolektivism usmjeren k inhibiciji, usvajanju obrazaca socijalnog konformizma i submisivnosti, dok je u zapadnim industrijskim društvima naglasak na asertivnosti i individualnosti. Propitujući kulturne obrasce odgoja, Tremblay (prema Cierpka i Cierpka, 2015) utvrđuje kako su djetetove reakcije na frustraciju univerzalne do 21. mjeseca života, neovisno u kojoj kulturi odrasta. Prema njegovim spoznajama, 80% djece u dobi od 12 do 17 mjeseci u različitim kulturama jednako reagiraju na oduzetu igračku i to plačem, udaranjem, griženjem, grebanjem i čupanjem drugih osoba, da bi oko 21. mjeseca te reakcije opadale, a ponašanja pod utjecajem odgojnih postupaka odraslih postajala različitija (ibid.). To ukazuje kako se odgojni stilovi i postupci roditelja mogu promatrati u kontekstu kulture koja ima utjecaj na sustav vrijednosti i implicitnu pedagogiju roditelja, ali ostaje pitanje roditeljskoga uvida u navedene aspekte odgoja.

Istraživanja o odgojnim postupcima odraslih (roditelja, odgojitelja, skrbnika i sl.) prema djeci urednog razvojnog slijeda u Republici Hrvatskoj su sporadična, s vremenskim diskontinuitetom. Pojedinačna istraživanja bave se pojavom tjelesnog kažnjavanja i/ili tjelesnog zlostavljanja i to uglavnom za djecu osnovnoškolske i srednjoškolske dobi, dok istraživanja o odgojnim postupcima u predškolskoj dobi istraživanja gotovo niti nema. Ipak, istraživanje autorica Irović i Krstović iz 2000. godine pokazalo je kako roditelji u najvećem

postotku praktiraju poticanje (rezoniranje), upozoravanje i opominjanje, s tim da roditelji ne odabiru kazne, nagrade i zabrane kao „alate“ odgoja djece, što autorice tumače i kao postojanje konformizma kod sudionika istraživanja. Istraživanje autorica Delale i Pećnik (2009) pokazuje kako majke šestgodišnjaka najčešće koriste preventivne strategije (ohrabrivanje djeteta, tješnje djeteta i davanje pozitivnog primjera kroz vlastito ponašanje), zatim alternative kažnjavanju (pojašnjavanje djetetu, nadgledanje djetetova ponašanja i nagrađivanje materijalnim nagradama) i naposljetku, kažnjavanje (vikanje na dijete i udaranje po stražnjici). Nadalje, Pećnik i sur. (2013) pronalaze kako 20% roditelja dojenčadi u dobi do godine dana praktiraju udaranje djeteta po stražnjici te taj broj raste pa oko 35% roditelja djece u dobi tri godine prakticira fizičko kažnjavanje djece kao odgojnu metodu. Prema rezultatima istraživanja autorica Velki i Bošnjak (2012) iznimno veliki broj roditelja fizički kažnjava djecu – to čini 96% roditelja, a radi se o tzv. lakšem fizičkom kažnjavanju (udaranje po stražnjici). Uz udaranje po stražnjici, roditelji govore i o čupanju kose kao o jednoj od metoda fizičkog kažnjavanja djece (Delale i Pećnik, 2009). Isti autori pronalaze kako odgojni postupci roditelja ovise o okruženju u kojemu obitelj živi i broju djece u obitelji pa fizičko kažnjavanje češće praktiraju roditelji u ruralnim dijelovima, Slavoniji i Dalmaciji, te roditelji u obiteljima gdje živi dvoje i više djece (ibid.). Rezultati navedenih istraživanja impliciraju kako su istraživanja odgojnih postupka pod utjecajem socijalnog konformizma sudionika, ali i da odabir metoda prikupljanja podataka može utjecati na ovaj fenomen. Naime, prikupljanje podataka Pećnik i sur. (2013) su načinili intervjuirajući roditelje i njihovi su podatci bliži realnosti u smislu pojave tjelesnog kažnjavanja u oblicima kakvi se zamjećuju u svakodnevnom životu, dok su se u istraživanjima u kojima su korišteni upitnici i skale (Irović i Krstović, 2000; Delale i Pećnik, 2009), odnosno pisane forme prikupljanja podataka, sudionici više orijentirali prema socijalno poželjnim odgovorima. Da su roditelji svjesni, više ili manje, socijalne nepoželjnosti fizičkog kažnjavanja, govore Pećnik i sur. (2013) koji utvrđuju kako je većina roditelja deklarativno protiv kažnjavanja, no u isto vrijeme fizički kažnjavaju svoju djecu. To ukazuje kako je pitanje odgojnih strategija roditelja potrebno i dalje istraživati različitim metodologijskim pristupima. Istraživanja o odgojnim postupcima prema djeci s teškoćama u razvoju u Republici Hrvatskoj, kao zasebnoj tematici, gotovo ne postoje, već se ona najčešće obuhvaćaju u istraživanjima o roditeljskom stresu i društvenoj podršci te procjeni kvalitete života (Martinac Dorčić i Ljubešić, 2009; Ljubešić, 2013; Milić Babić i Laklija, 2013; Leutar i Oršulić, 2015; Rašan, Car i Ivšac Pavliša, 2017). Ipak, Ljubešić (2013) pronalazi manji broj roditelja koji govore o praktiranju neprimjerenih metoda odgoja djece s teškoćama u razvoju (udaranje djeteta po stražnjici i/ili vikanje na dijete). To čini oko 12% roditelja djece s teškoćama u razvoju u dobi 6 mjeseci

(ibid.). Zanimljivo, prema podacima koje su dali roditelji, fizičko kažnjavanje se uopće više ne pojavljuje nakon dobi 6 mjeseci, dok relativno stabilno ostaje vikanje na dijete (ibid.), što može ukazivati na dvije stvari: ili su se roditelji djece starije od 6 mjeseci adaptirali na djetetovo funkcioniranje ili su više svjesni nepoželjnosti takvih postupaka zbog čega ih ne spominju. Kod prikupljanja podataka o odgojnim postupcima roditelja djece s teškoćama, istraživači posežu za pitanjima o poželjnim i nepoželjnim ponašanjima djeteta uz roditeljske opise vlastitih reakcija, što sugerira postojanje znanstvenog utemeljenja relacijske perspektive (Kochanska, Aksan, Prisco i Adams, 2008), odnosno interakcijske paradigme odgoja u sklopu koje se komunikacijskim intencijama djeteta priznaje i pridaje jednaka važnost kao i roditeljskim. Da je djetetova aktivnost bitna u interpersonalnim relacijama djeteta i roditelja piše i Ljubešić (2000) koja pojašnjava kako pojedina djeca, uslijed svojeg zdravstvenog stanja, teže odgovaraju na signale iz okoline, što roditeljima može biti nepredvidljivo i nerazumljivo. Odnosno, snižena reaktivnost djeteta može rezultirati konfuzijom i frustracijom kod roditelja, što je čimbenik rizika za pojavu neprimjerenih obrazaca ponašanja prema djetetu. U prilog tomu govori i Belsky (1984; 2005) koji u okvirima svoje teorije diferencijalne osjetljivosti podsjeća kako djeca imaju određenu biološku osjetljivost na socijalni kontekst, tj. poticaje iz okoline. Prema njegovu tumačenju, nisu sva djeca jednako osjetljiva na odgojne intencije odraslih zbog čega će neka djeca, odrasla u okruženju siromašnom poticajima, postati uspješniji od onih koji su odrastali u okruženju bogatom poticajima i prilikama za učenje (Belsky, 2005). U osnovi toga se nalaze biološki potencijali djeteta, ali i roditelja koji i sam „donosi“ svoja biološka obilježja u interakciju s djetetom. Središnji proces u ranom djetinjstvu je sinkronizacija između djeteta i roditelja, u prvome redu majke, pa djeca iz bolje sinkroniziranih dijada imaju bolje razvojne ishode (Kochanska i Murray, 2000; Belsky, 2005). Da roditelji svoje odgojne postupke moraju prilagođavati djetetovim reakcijama te da ih procesi usklađivanja s djetetom mogu više ili manje umarati pronalaze različiti autori (Raver i Knitzer prema Bayat, 2011; Möher i Resch, 2014). U njihovim istraživanjima, oko 10% roditelja svoju djecu opisuju kao djecu teškoga karaktera zbog čega moraju ulagati dodatnu energiju u odgoj djece. Pod djetetovim „teškim“ ponašanjima roditelji opisuju teškoće u uspostavi ritma hranjenja, budnosti i spavanja te negativne i burne reakcije u novim situacijama, zbog čega su frustrirani roditeljskim ulogama (Moher i Resch, 2014). Slična ponašanja djeteta, točnije izražene teškoće ritma budnosti i spavanja, uspostavljanja tjelesnih funkcija i neprimjerena ponašanja kao što su agresija, neposluh i ljutnja, Jöreskog i Sorböm (prema Belsky, 2005) povezuju s kvalitetom njege i interakcije roditelja i djece pa djeca koja imaju izraženija negativistička ponašanja, primaju nižu kvalitetu njege roditelja, dok su u isto vrijeme roditelji u stresu zbog nerazumijevanja

poruka i signala koje im dijete šalje. U osnovi ovih istraživanja nalazi se relacijska perspektiva koja potvrđuje pretpostavke o povezanosti roditeljskih i djetetovih akcija, zbog čega bi se moglo reći kako i roditelji i djeca trebaju aktivno i kontinuirano usklađivati uzajamne akcije. Proces međusobnog usklađivanja akcija i reakcija djece i roditelja Sanghag i Kochanska (2012, str. 1275) nazivaju „međusobno responzivnom orijentacijom“ koja ima posredujući učinak na djetetovu samoregulaciju. Tako dojenčad urednog razvojnog slijeda sklona negativističkim ponašanjima (ljutnja, izrazit plač i burne reakcije) u dobi od 7 do 15 mjeseci, u slučaju roditeljske niske odzivljivosti, nakon 2 godine života imaju teškoće samoregulacije (ibid.). Kako bi djetetova socijalizacija bila uspješna, tj. kako bi dijete internaliziralo socijalno primjerene oblike ponašanja, potrebno je da djeca u periodu od 7 mjeseci do 4 godine života budu fokusirana na interakcijske intencije odraslih, aktivno nastoje održati zajednički fokus pozornosti s odraslim, nastoje aktivno sudjelovati u zajedničkim aktivnostima i oponašati odrasle, te da su češće izložena situacijama koje su pozitivne i koje im omogućuju učenje kroz isprobavanje vlastitih sposobnosti (Kochanska i Murray, 2000; Kochanska, Coy i Murray, 2001; Forman, Aksan i Kochanska, 2004; Kim i Kochanska, 2012; Kochanska i Kim, 2013; Kochanska, Kim i Boldt, 2013). Odnosno, uspješna samoregulacija i socijalizacija ovisi o više čimbenika, od kojih je jedan i aktivni djetetov doprinos interpersonalnim relacijama koje su temelj procesa odgoja.

Uz socijalni kontekst (kulturu i sustav vrijednosti pojedinog društva) i djetetove biološke osobine, u literaturi se kao važan čimbenik odgoja navode čimbenici vezani uz roditelje. Uglavnom se ti čimbenici odnose na formalnu razinu obrazovanja roditelja i/ili socio-ekonomski status obitelji te sustav vrijednosti roditelja. Formalna razina obrazovanja roditelja je kontroverzna tema te su rezultati istraživanja povezanosti odgojnih strategija i formalnog obrazovanja roditelja neusuglašeni. Dok određeni autori ne pronalaze čvrstu povezanost između odgoja djece i obrazovnog statusa roditelja (Bornstein i Bradley, 2003; Sirin, 2005; MacKenzie, Nicklas, Waldfogel i Brooks-Gunn, 2012; September, Rich i Roman, 2015), neki ipak tu povezanost pronalaze, posebice u odnosu na fizičko kažnjavanje djece (Dietz, 2000; Hupp, Munala, Kaffenberger i Hensley Wessell, 2011; Donkin, Roberts, Tedstone i Marmot, 2014). Niži obrazovni status povezan je s odgojnim stilom, djetetovim sposobnostima samoregulacije i socijalnih vještina (Kalff i sur., 2001; September i sur., 2015). No, ostaje nejasno radi li se o tome da roditelji s nižom razinom formalnog obrazovanja češće izvještavaju o prisutnom nepoželjnom ponašanju ili možda roditelji višeg obrazovnog statusa imaju veću razinu konformizma u smislu „prikriivanja“ pojave neposluha djece, kao i načina kako neposluh tumače obje skupine roditelja. Simplificirane interpretacije povezanosti obrazovnog statusa

roditelja i odgojnih strategija ne pružaju dostatne informacije o načinima povezanosti istih. U prilog tomu govore Hupp i sur. (2011) koji su istraživali povezanost obrazovnog statusa roditelja s jezično-govornim razvojem djece i pronašli slabije poticanje jezično-govornoga razvoja u obiteljima gdje oba roditelja imaju nižu razinu formalnog obrazovanja, dok u obiteljima gdje postoji heterogenost u obrazovnom statusu roditelja, tj. gdje jedan roditelj ima višu ili visoku razinu obrazovanja, ta povezanost izostaje. Ovu pojavu neki autori (Dietz, 2000; Donkin i sur., 2014) objašnjavaju kroz pristup resursima – slabiji pristup socijalnim resursima imaju roditelji nižeg socio-ekonomskog statusa, što je djelomice povezano s razinom obrazovanja i dotokom financija u obitelj. Odnosno, radi se o smanjenom pristupu kvalitetnim socijalnim uslugama i resursima, a ne o nedovoljnom roditeljskom angažmanu ili neprimjerenim odgojnim postupcima. Uz nizak socioekonomski status, a u odnosu na karakteristike obitelji, Pettermann (prema Dehu, Brettner i Freiberger, 2015) tvrdi kako čimbenike rizika za otežanu samoregulaciju djece treba tražiti i unutar obitelji, točnije u obiteljskoj dinamici. Tako primjerice, narušena rana interakcija roditelja i djeteta, nedosljednost u odgojnim postupcima, problemi u odnosima između partnera, obiteljsko opterećenje svakodnevnim problemima (financije, bolest člana obitelji, preseljenje itd.), mogu utjecati na pojavu problema u samoregulaciji djece, na što roditelji mogu različito odgovarati, ovisno o vlastitim procjenama učinkovitosti određenih odgojnih postupaka (ibid.). Zanimljivo, Dehu i sur. (2015) govore kako roditelji zapravo izbjegavaju konfliktne situacije s djecom, što doprinosi sniženoj socijalnoj kompetenciji djece pri polasku u osnovnu školu i kasnije u životu. Također, roditelji često imaju nejasnu sliku o tome koja djetetova ponašanja treba mijenjati, koja djetetova ponašanja su zapravo pozitivna, kako usmjeriti djetetova ponašanja u dimenziju socijalne prihvatljivosti, sve do toga da često propuštaju pohvaliti djetetova nastojanja da se ponašaju u skladu s očekivanjima odraslih (ibid.). Kada se pokuša dublje analizirati povezanost obrazovnog statusa roditelja i njihovih odgojnih strategija, moglo bi se reći kako se ovdje zapravo radi o povezanosti komponente znanja u dimenziji implicitne pedagogije, kao dijela sustava vrijednosti i uvjerenja te o povezanost socio-ekonomskog statusa i kvalitete života, kao kombinacije uvjeta u kojima obitelj živi. Darling i Steinberg (1993) rade distinkciju između odgojnih stilova i odgojne prakse. Prema njihovu tumačenju, odgojni stil je teorijski konstrukt, dok je odgojna praksa ono što se događa u stvarnosti. U tom kontekstu, odgojni je stil pitanje sustava vrijednosti i implicitne pedagogije zbog čega može biti (a najčešće i jest) neosviješten te ne mora korelirati s odgojnom praksom, tj. konkretnim odgojnim postupcima roditelja. Stoga bi buduća istraživanja trebala uz društvene uvjete i resurse koji roditeljima stoje na raspolaganju, obuhvatiti konkretne odgojne postupke koji roditelji prakticiraju kao i njihovu

osobnu percepciju (ne)poželjnosti određenih ponašanja, kako bi se bolje razumjele potrebe i uvjeti življenja obitelji te primjereno dizajnirali programi podrške.

1.1. Teorijska polazišta istraživanja

Više je teorija koje se mogu primijeniti kao teorijska polazišta, no odabrane su tri komplementarne teorije:

- (1) Teorija ekoloških sustava čovjekova razvoja u kojoj je naglasak na interakcijskoj naravi čovjekova razvoja,
- (2) Teorija diferencijalne osjetljivost u kojoj se govori o djetetovoj biološkoj osjetljivosti na poticaje iz okoline i
- (3) Teorija osjetljivosti na potkrjepljenja koja se bavi analizom ponašanja pojedinca u kontekstu njegove biološke osjetljivosti na nagrade i kazne.

Odabir teorija na načinjen u odnosu na relacijsku perspektivu koja govori u prilog tvorbenim učincima interakcije na mikrorazini. Odabrane se teorije isprepliću na mikrorazini tj. obitelji⁸ u kojoj je odgoj jedan od glavnih procesa.

1.1.1. Teorija ekoloških sustava

Teorija ekoloških sustava govori o interakcijskoj naravi čovjekova razvoja (Bronfenbrenner, 1979, 1994). Prema njegovu tumačenju, dječja je interakcija s fizičkim i socijalnim resursima mehanizam pomoću kojega uče, grade sliku o sebi i svijetu te stječu različite repertoare ponašanja koje manifestiraju ovisno o uvjetima (točnije socijalnom kontekstu) u kojima se nalaze (Bronfenbrenner, 1979). Za Bronfenbrennera (1990), interakcija djeteta i neposrednog okruženja (ukoliko se odvija u stabilnim, progresivnim obrascima) podržava djetetovu eksploraciju, manipulaciju, elaboraciju i imaginaciju, što su preduvjeti učenja. Uz Bronfenbrennera, još neki autori (Bredenkamp, 1993; Wolery i Bredenkamp, 1994; Vehmas, 2004; Magnusson i Stattin, 2006) razvoj vide kao rezultat međuodnosa individualnih čimbenika i okruženja, implicirajući kako je za uspješno djetetovo funkcioniranje bitna kvaliteta odnosa djeteta i odraslih na mikrorazini. Odnosno, tri su glavne dimenzije Ekološkog modela: (1) kontekst u kojemu se odvija razvoj, (2) karakteristike (biološke i psihološke) pojedinca uronjenog u kontekst te (3) proces tijekom kojega se događa razvoj (Bronfenbrenner, 2007). U odnosu na ovo istraživanje i odabranu teoriju, dimenzija konteksta odnosi se na obitelj i odnose

⁸ Obitelj se u ovome radu tumači kao djetetovo proksimalno okruženje i više-generacijska zajednica povezana recipročnim odnosima neovisno o biološkoj povezanosti. Obitelj u ovome kontekstu obuhvaća dvije dimenzije življenja – strukturu (broj članova obitelji, socio-ekonomski status, formalno obrazovanje roditelja i sl.) i procese (kvaliteta komunikacije i interakcije članova obitelji).

u obitelji, karakteristike pojedinca su zapravo karakteristike djeteta (djetetove biološke osobitost i funkcioniranje, uključujući postojanje teškoće u razvoju) i karakteristike roditelja (njihove biološke osobitosti i implicitna pedagogija), dok se procesi mogu tumačiti kao odgojni postupci koje roditelji svakodnevno primjenjuju u podizanju svoje djece unutar obitelji. Postupci odraslih u kontekstu odgojnih strategija mogu imati pozitivne ili negativne ishode na način da pozitivna iskustva na razini mikrosustava (obitelji) pojačavaju pozitivne učinke drugih sustava (npr. mezosustava kao što je dječji vrtić) i zbog toga imaju preventivnu funkciju, dok negativna iskustva u obitelji mogu imati negativne i potiruće učinke u procesu ekološke tranzicije djeteta zbog čega se može reći kako su to čimbenici rizika. U tom kontekstu Serpell (2004) govori i o odgojnoj praksi socijalizacije djece, tj. konkretnim postupcima koje odrasli primjenjuju u različitim okruženjima sa svrhom transmisije socijalno poželjnih ponašanja. Praksa socijalizacije ovisi o dominantnoj paradigmi odgoja određenog društva, te o uvriježenim odgojnim postupcima na mikrorazini i mezorazini koji mogu biti više ili manje razvojno primjereni.

Mikrosustav i mezosustav, uz egzosustav, makrosustav i kronosustav predstavljaju razine okruženja koje imaju utjecaj na djetetov razvoj. Navedene su razine koncentrične topološke strukture koje su povezane, a u međusobnoj interakciji čine djetetovo proksimalno i distalno okruženje (Bronfenbrenner, 1979).

Mikrosustav je djetetovo neposredno, tj. proksimalno fizičko i socijalno okruženje u kojemu ono odrasta. U prvome redu to je obitelj. Dijete u obitelji usvaja socijalno željena ponašanja i uloge te uči funkcionirati u kompleksnim interpersonalnim relacijama. Mikrosustav obuhvaća i karakteristike roditelja, rodbine, prijatelja, odgojitelja, kolega, supružnika i drugih osoba koji izravno, učestalo i tijekom duljeg vremenskog perioda sudjeluju u djetetovu životu (Bronfenbrenner i Morris, 2006). Djetetova uronjenost u različite socijalne kontekste na razini mikrosustava omogućuje mu stjecanje, prakticiranje, evaluaciju i korekciju različitih komunikacijskih vještina i strategija rješavanja problema u neposrednom okruženju. Odnosno, izravna djetetova participacija u svakodnevnim socijalnim situacijama omogućuje mu stjecanje znanja, vještina i sposobnosti bitnih za življenje s drugima. S obzirom na to da je učenje (u smislu stjecanja iskustva o vlastitom okruženju) središnji proces mikrosustava, učenje i usvajanje socijalno poželjnih ponašanja jedan je od važnih procesa u ranome djetinjstvu. Najčešće se učenje socijalno poželjnih ponašanja naziva socijalizacijom te je ono u kontekstu socijalne paradigme regulacije svrha ranog djetinjstva, dok se u relacijskoj paradigmi o odgoju može govoriti kao o recipročnom odnosu djeteta i roditelja gdje je socijalizacija jedan od mnogih procesa koji se odvijaju u periodu ranog djetinjstva, ali i tijekom cijeloga života.

Za mezosustav Bronfenbrenner (1979, 2007) kaže kako obuhvaća odnose između dvaju ili više okruženja u kojima dijete aktivno sudjeluje (npr. obitelj i dječji vrtić) pa se mikrosustav zapravo proširuje svaki puta kada dijete prelazi u novo okruženje. Prelaske iz jednog okruženja u drugo Bronfenbrenner (1979) naziva ekološkim tranzicijama koje imaju razvojne vrijednosti jer djetetu omogućuju promjene uloga i njihovo iznošenje u odnosu na promijenjene uvjete. U osnovi je ekološke tranzicije djetetova prilagodba u odnosu na socijalni kontekst. Bronfenbrenner (1979) makrosustav tumači kao kompleks sustava povezanih ideologijom i socijalnom organizacijom institucija. On se sastoji od karakteristika mikrosustava, mezosustava i egzosustava s naglaskom na vrijednosni sustav, znanje, materijalne resurse, običaje, stil života i životne svjetonazore (Bronfenbrenner, 1994). Makrosustav odražava dominantnu socijalnu paradigmu pojedinoga društva na unutarnje strukture poput mezosustava i mikrosustava, zbog čega se makrosustav može tumačiti i kao svojevrsni „nosač“ određenih socijalnih vrijednosti koje mogu i ne moraju biti komplementarne s vrijednostima na mikrorazini.

Procese koji se odvijaju između dvaju ili više okruženja (a da se pritom dijete ne nalazi u najmanje jednom od njih) Bronfenbrenner (2007) naziva egzosustavom. Primjeri egzosustava koji imaju veliki utjecaj na odgoj i život djece u obitelji, tj. u mikrosustavu jesu roditeljevo radno mjesto, zatim roditeljska mreža prijatelja, razred kojega pohađa brat/sestra itd. Egzosustav obuhvaća procese koji se događaju u dvama okruženjima ili više njih pa iako dijete nije fizički prisutno niti u jednom od njih, postoji utjecaj na njegovo neposredno okruženje i postupke odraslih (Magnusson i Stattin, 2006). Odnosno, egzosustav je djeci distalno okruženje, no procesi koji se u njemu odvijaju imaju značajne posljedice na odnose u njegovom neposrednom okruženju, odnosno na razini mikrosustava. Primjerice, roditeljeva izloženost stresu na radnom mjestu često se preslikava i na obiteljske odnose i uloge ili dijeljenje iskustva podizanja djece koja je često „razmjena odgojnih recepata“ roditelja – vršnjaka.

Prema Bronfenbrenneru (2007), kronosustav čine svi utjecaji prethodnih doživljaja, odnosno iskustva koja proizlaze ili iz okruženja ili iz samog djeteta (njegovog organizma). Iskustvo se, prema tumačenju Magnussona i Stattina (2006) gradi na dimenziji osjećaja – anticipaciji, nadama, sumnjama, brizi i osobnim vjеровanjima koji se javljaju u ranom djetinjstvu te se nastavljaju manifestirati tijekom života u odnosu na sebe i druge, posebice obitelj, prijatelje i druge bliske osobe. Osobni, subjektivni doživljaj vlastitoga okruženja, za Magnussona i Stattina (2006) ima presudnu važnost za djetetovo socijalno funkcioniranje i u odrasloj dobi. Jačanje roditelja za razvojno primjereno iznošenje roditeljskih uloga reducira akraziju (grč. *akrasia*) tj. osobni osjećaj nemoći i povećava sofroziju (grč. *sophrosyne*) tj. osobni osjećaj smirenosti i

samokontrole kao dvije prešutne dimenzije roditeljstva koje su prisutne u svakodnevnim postupcima odraslih prema djetetu.

1.1.2. Teorija diferencijalne osjetljivosti

U odnosu na Bronfenbrennerovu mikrorazinu i interakcijsku paradigmu, pozornost valja dati i teoriji diferencijalne osjetljivosti (Belsky, 1984, 2005). Ova teorija govori o biološkoj osjetljivosti djece i roditelja na socijalni kontekst te povezanosti biološke osjetljivosti i njihovih međusobnih reakcija. Dok je Bronfenbrenner usmjeren na socijalne kontekste, Belsky govori o biološkim predispozicijama djece i roditelja u procesu usklađivanja međusobnih akcija. Općenito je malo istraživanja koja se bave biološkim osobitostima roditelja, što se može tumačiti kao svojevrsni istraživački konformizam u smislu izbjegavanja tema koje su implicitno socijalno osjetljive. Roditeljstvo (posebice majčinstvo) u kontekstu socijalnih vrijednosti je ideal i superordinirano u odnosu na ostale društvene vrijednosti kao što su kritičko mišljenje i propitivanje te su potencijalno manje poželjni u istraživačkom diskursu. Ipak, u svojim radovima Belsky i njegovi suradnici (Belsky, 1984, 2005; Shai i Belsky, 2016) adresiraju dijadne odnose majke i djeteta upravo u kontekstu biološke osjetljivosti majki. Tako Shai i Belsky (2016) biološku osjetljivost roditelja tumače kao roditeljsku sposobnost predočavanja djetetovih misli i želja. U svojem istraživanju pronalaze kako je roditeljska biološka osjetljivost za potrebe djeteta povezana s djetetovim jezično-govornim razvojem i socijalnom kompetentnosti (ibid.). Prema njihovu tumačenju, roditeljska biološka osjetljivost ima tri komplementarne komponente: refleksiju – kapacitet za uvid u vlastita i djetetova stanja, denotaciju – razumijevanje motiva djetetova ponašanja i njihovo imenovanje te povezivanje – tumačenje djetetovih potreba izvan okvira fizičkih potreba, tj. sklonost roditelja da djetetu pristupaju kao svjesnome pojedincu. Kako i sami kažu, ove tri dimenzije pripadaju roditeljskoj socijalnoj metakogniciji zbog čega je u istraživanjima teško pristupiti navedenim komponentama (ibid.). Za navedene komponente Slade (prema Shai i Belsky, 2016, str. 195) nadodaje kako su povezane s djetetovim biološkim osobitostima te da je u središtu odnosa roditelja i djeteta „proces recipročnog nagrađivanja“ u kojemu i roditelj i dijete podjednako utječu jedni na druge. Analizirajući dijadne odnose majki i djece, Shai i Belsky (2016) utvrđuju kako za povoljne razvojne ishode veliku važnost imaju roditeljski kapaciteti za procjenu djetetovih potreba i pravovremeno usklađivanje vlastitih akcija s procijenjenim. Roditelji koji mogu primjereno procijeniti djetetove potrebe, mogu pravovremeno i primjereno na njih i

odgovoriti. Istraživanja se roditeljske odzivljivosti⁹ uglavnom temelje na djeci urednog razvojnog slijeda zbog čega Gärtner, Vetter, Schäfering, Reuner i Hertel (2018) upozoravaju kako roditelji rizične djece ili djece s teškoćama u razvoju teže mogu prepoznati djetetove potrebe te su zbog toga slabije odzivljivi na djetetove komunikacijske intencije. Odnosno, roditelj aktivno i kontinuirano nastoji uskladiti svoje postupke s potrebama djeteta pa ako su ti procesi iz nekog razloga narušeni, kvaliteta roditeljske odzivljivosti je niža, a roditeljski stres potencijalno intenzivniji.

Uz roditeljsku osjetljivost, u ovoj se teoriji govori o djetetovoj biološkoj osjetljivosti na kontekst i postupke odraslih. U kontekstu odgojnih strategija odraslih, to se odnosi na djetetovu osjetljivost i responzivnost (odgovorljivost) na odgojne intencije roditelja, tj. djetetovu prijemljivost na odgojne postupke roditelja. Darling i Steinberg (1993) smatraju kako je djetetov odgovor na odgojne intencije roditelja važan aspekt socijalizacije jer su djetetove reakcije i odgojni postupci roditelja kontinuirano uzajamno povezani. Belsky (1984, 2005) zapaža kako neka djeca koja su odrastala u socijalno nepoticajnom okruženju imaju bolje razvojne ishode u odrasloj dobi od onih koji su odrastali u poticajnim okruženjima. Razloge tomu Nakao i sur. (prema Knyazev, Wilson i Slobodskaya, 2008) vide upravo u biološkom potencijalu djeteta – djeca koja imaju bolje kognitivne sposobnosti trebaju manje poticaja iz okoline, spontano razumiju socijalna očekivanja i lakše se usklađuju s očekivanjima okoline. Pretpostavka je kako djeca mogu uspješno kompenzirati manjak poticaja u primarnom mikrookruženju kroz aktivnosti ekološke tranzicije i prelazak u različita okruženja gdje mogu isprobavati različite strategije rješavanja problema i suradnje s drugima. Kochanska (prema Belsky, 2005) pronalazi kako više inhibirana djeca u dobi 26. do 41. mjeseca života doživljavaju više postupaka discipliniranja i socijalizacije od djece koja su spontana. Ključ uspješne socijalizacije jest uspostavljanje ravnoteže između bioloških osobina djeteta i okoline, točnije odraslih u prve dvije godine života tijekom koji se razvija privrženost (Belsky, 1984, 2005; Knyazev i sur., 2008). Međusobnu usklađenost na biološkoj i ponašajnoj razini Kochanska i Kim (2013) nazivaju uzajamno recipročnom orijentacijom u kojoj podjednako sudjeluju dijete i roditelj. Stoga se može zaključiti kako je odgoj proces učenja poželjnih obrazaca ponašanja koji se odvija u recipročnim akcijama roditelja i djeteta, pri čemu značajnu ulogu ima njihova biološka osjetljivost za usklađivanje međusobnih akcija.

⁹ Odzivljivost se u pedagoškoj literaturi naziva još i responzivnost, a tumači kao ponašanje roditelja koje je usmjereno na dijete i zadovoljavanje djetetovih potreba. U ranim, dijadnim odnosima to se odnosi na ponašanja kao što su prilaženje djetetu, podizanje djeteta, maženje djeteta, nošenje djeteta i sl.

1.1.3. Teorija osjetljivosti na potkrjepljenja

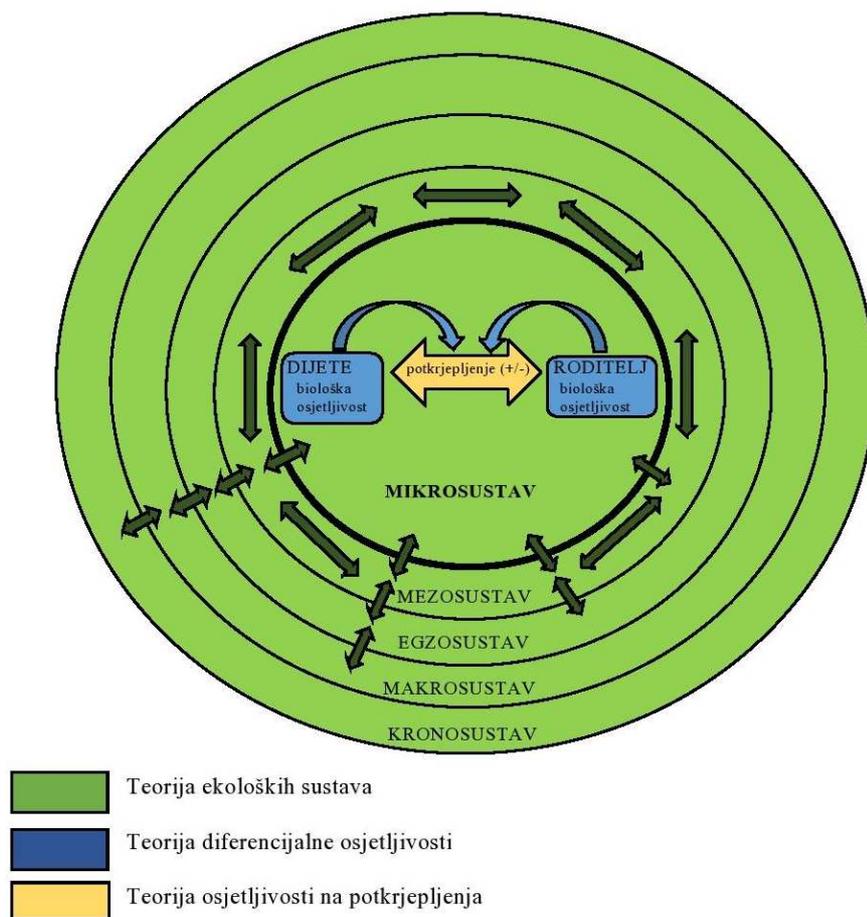
Poput teorije diferencijalne osjetljivosti, teorija osjetljivosti na potkrjepljenja biološka je teorija koja se bavi propitivanjem djetetovih reakcija na poticaje iz okoline. Dok se teorija diferencijalne osjetljivosti bavi genetski određenom, biološkom osjetljivošću čovjeka na poticaje iz okoline, teorija osjetljivosti na potkrjepljenja utvrđuje postojanje motiva za akcije koje pojedinac poduzima. Taj motiv može biti usmjeren prema pristupu nekoj aktivnosti ili objektu pa se govori o aktivacijskim procesima ili prema izbjegavanju aktivnosti ili predmeta tj. inhibicijskim procesima (Gray i McNaughton, 2003; Corr, 2008; Knyazev i sur., 2005). Uspješno socijalno funkcioniranje pretpostavlja postojanje uravnoteženosti između inhibicije i aktivacije, uz svijest o posljedicama akcija (Gray i McNaughton, 2003). Poticaje (potkrjepljenja) iz okoline Corr, Pickering i Gray (1995) dijele u tri skupine: pozitivne, negativne i neutralne. Dok pozitivni i negativni izazivaju osjećaj nagrade i kazne, neutralni to ne čine i na njih osoba nema reakcije (ibid.). U osnovi akcija je anticipiranje nagrade ili kazne pa se pojedinac ponaša u skladu sa svojim očekivanjima. Nagrada je više od kazne moderirana očekivanjima zbog čega i nagrada može izazvati frustraciju, ako je manja (slabija) od očekivanog (Corr, 2002). Taj je osjećaj izraženiji kod osoba koje su osjetljivije na nagrade i kazne, tj. impulzivnije i koje zbog toga teže odgađaju pristup nagradi (ibid.). Čovjek nastoji postići i zadržati stanje ugode (nagrade) i što dulje inhibirati sva ponašanja koja vode u kaznu, te istraživanjem potvrđuju kako je izbjegavanje nelagode vezano uz impulzivnost u reakcijama (Corr i su., 1995). Veća osjetljivost na kazne povezana je s impulzivnim reakcijama i teškoćama samoregulacije pa djeca koja su impulzivnija teže inhibiraju svoje reakcije i u većem su riziku od eksternaliziranih problema (Colder i O'Connor, 2004). Tada su iznimno važni primjereni postupci okoline kako bi se smanjili negativni učinci djetetovih impulzivnih reakcija.

Važno je reći kako se istraživanja o aktivaciji (nagrađivanju) i inhibiciji (kažnjavanju) uglavnom provede s populacijom glodavaca i primata, dok se s ljudima istraživanja provode kroz upitnike i sporadična istraživanja s punoljetnim sudionicima, zbog čega se može zaključiti kako nedostaje dovoljno znanstveno utemeljenih spoznaja o sustavu aktivacije i inhibicije. Postojeća znanstvena istraživanja o ponašanjima zaključuju na temelju promatranja okoline i funkcionalne analize ponašanja djece, bez eksperimentalnih istraživanja kojima bi se kontrolirale varijable, što je pohvalno jer se time reducira paradigma biološkog determinizma koja je dominantno prisutna u istraživanjima o osjetljivosti na potkrjepljenja. U tom svjetlu, neki autori (Bjoernebeek, 2007; Colder i sur., 2011) ističu kako istraživanja o regulaciji ponašanja putem nagrade (aktivacije) i kazne (inhibicije) pokazuju kako su djeca predškolske dobi općenito uspješnija u ponašanjima aktivacije nego inhibicije. To znači da se teoriji

osjetljivosti na potkrjepljenja u kontekstu djece predškolske dobi i posebice djece s teškoćama u razvoju treba pristupiti kritički i s oprezom, kako se ne bi pretjerano simplificirali interakcijski obrasci koje dijete pokušava uspostaviti i održati s okolinom. Umjesto toga, navedene teorije mogu poslužiti kao okvir promišljanjima o ponašanjima djece u smislu građenja osobnih teorija i njihove analize u kontekstu jačanja razvojno primjerene prakse rane intervencije.

U odnosu na odabrane teorije može se zaključiti o postojanju združenih i kumulativnih učinaka okoline i individualnih osobina djeteta i roditelja. Za Bjorklunda i Ellisa (2005, str. 9) uspješna interakcija negenetskih čimbenika (okoline) i genetskih (bioloških) osobina djeteta rezultira „fenotipskom plastičnošću“ koju definiraju kao djetetov „neurobiološki kapacitet za produciranje različitih ponašanja u različitim situacijama“. Odgojni postupci roditelja u tom su kontekstu podupirući čimbenici koji jačaju djetetove prirodne kapacitete za uspješno funkcioniranje u neposrednom okruženju, neovisno o tome ima li dijete teškoće u razvoju ili je ono urednoga razvojnoga slijeda.

Model međudnosa odabranih teorija se može i grafički prikazati.

Slika 1. Međusobni odnos odabranih teorija

Iz predloženog prikaza razvidno je kako je obitelj, kao sustav, podložna promjenama u okolini, odnosno na nju imaju utjecaji ostali sustavi. Obitelj pritom ima mogućnost ostvarivanja aktivnosti ekološke tranzicije između sustava, što u kontekstu rane intervencije znači postojanje prilika za mijenjanje obiteljske dinamike u smjeru razvojne primjerenosti, tamo gdje je to potrebno. To pretpostavlja da pružatelji usluga rane intervencije poznaju različite teorijske koncepte pomoću kojih mogu roditeljima pojasniti uzroke ponašanja i ojačati njihove kapacitete za iznošenje roditeljskih uloga, umjesto postojeće profesionalizacije roditelja.

U kontekstu navedenih teorija, posebice u odnosu na teoriju osjetljivosti na potkrjepljenja, odgojne strategije roditelja će u ovome radu biti podijeljene u dvije kategorije:

(1) strategije aktivacije (poticanja) poželjnih ponašanja, tj. nagrađivanje i

(2) strategije inhibicije (sprječavanja) nepoželjnih ponašanja, tj. kažnjavanje.

U strategije aktivacije u ovome radu ubrajaju se svi postupci roditelja kojima se želi potaknuti dijete na slijeđenje uputa, započinjanje, održavanje ili dovršavanje zajedničke aktivnosti i suradnje. Konkretni postupci unutar ove kategorije su rezoniranje (pojašnjavanje), materijalno i socijalno nagrađivanje (pohvaljivanje i maženje), usmjeravanje djeteta na alternativnu aktivnost ili predmet.

U kategoriju inhibicije ubrajaju se svi postupci roditelja kojima se želi spriječiti i/ili demotivirati dijete na poduzimanje, izvođenje i iznošenje aktivnosti. Ponašanja roditelja unutar ove kategorije su „time-out“, ograničavanje ili potpuna zabrana pristupa preferiranom predmetu ili aktivnosti te svi oblici fizičkoga kažnjavanja djeteta.

Odabrana uvjetna podjela koristit će se u nastavku, u pregledu prethodnih istraživanja te empirijskom dijelu rada.

1.2. Pregled istraživanja o roditeljskim strategijama odgoja

Pri analizi literature korištena je prethodno navedena, uvjetna podjela roditeljskih postupaka na postupke aktivacije (poticanja) poželjnih ponašanja i inhibicije (sprječavanja) nepoželjnih ponašanja.

Odabrani pristup temeljen je na teorijskim polazištima istraživanja te se tumači kao jedan od mogućih pristupa pri analizi literature. U odnosu na planirano istraživanja, dihotomija odgojnih postupaka omogućit će statističku obradu u empirijskom dijelu.

Tablica 1

Kriteriji analize literature

Odgojna strategija	Svrha	Ponašanja roditelja
Aktivacija (poticanje) poželjnih ponašanja	Poticanje djeteta na slijedenje uputa, započinjanje, održavanje ili dovršavanje zajedničke aktivnosti i suradnje	Rezoniranje (pojašnjavanje) Materijalno nagrađivanje Socijalno nagrađivanje (pohvaljivanje i maženje) Usmjeravanje djeteta na alternativnu aktivnost
Inhibicija (sprječavanje) nepoželjnih ponašanja	Sprječavanje i/ili demotiviranje djeteta na poduzimanje, izvođenje i iznošenje aktivnosti.	„Time-out“ Ukidanje privilegija Svi oblici fizičkog kažnjavanja djeteta

Uvidom u dostupnu literaturu, ponajprije u bazama SCOPUS i Portalu hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa (Hrčak), vidljiva je neujednačenost u istraživanjima odgoja u smislu disproporcije aktivacijskih i inhibicijskih odgojnih strategija roditelja. Više se istraživanja bavi inhibicijskim strategijama, posebice lakšim fizičkim kažnjavanjem djece (engl. *spanking*) i to pretežito djece osnovnoškolske dobi i urednoga razvojnog slijeda. Što se tiče istraživanja aktivacijskih strategija njih je značajnije manje i usmjerene su na nagrađivanje pohvaljivanjem (engl. *praise*), podjednako za djecu urednog razvojnog slijeda i djecu s razvojnim odstupanjima kao što su poremećaji iz spektra autizma i ADHD.

1.2.1. Roditeljske strategije aktivacije poželjnih ponašanja djece

Poželjna ponašanja djece roditelji postižu kroz različite strategije, uključujući rezoniranje, nagrađivanje (materijalno i socijalno, uključujući pohvaljivanje i pozitivne afekcije tj. maženje djeteta) te usmjeravanje djeteta prema alternativnim predmetima i aktivnostima.

Rezoniranje je verbalna strategija kojom se djetetu pojašnjavaju uzročno-posljedični odnosi u njegovim i tuđim postupcima. Razvojno primjereno rezoniranje obuhvaća identifikaciju problema, njegovu analizu u odnosu na uzroke i posljedice te nuđenje (predlaganje) alternativnih rješenja koja mogu pomoći djetetu da riješi situaciju ili da usvoji ponašanja u skladu sa socijalnim kontekstom. Rezoniranje se pojavljuje spontano kod roditelja, pa ako je dijete urednog razvojnog slijeda, rezoniranje tada ima odlike kauzalnog zaključivanja, što je jedna od Kantovih glavnih metoda učenja u kojoj odrasli i dijete zajedno dolaze do zaključka o partikularnom fenomenu. U slučaju rezoniranja kao odgojne strategije, to se odnosi na zaključivanje o primjerenosti manifestiranog ponašanja i alternativnim opcijama koje mogu biti učinkovite i prihvatljive istovremeno. Rezoniranje ima veliku odgojnu važnost jer je neintruzivna strategija i pretpostavka je kako dugoročno utječe na povoljne razvojne učinke,

iako nema dovoljno empirijskih podataka koji bi poduprli ovu tvrdnju. Tek poneki autori (Woolfson i Grant, 2006; Larzelere, Cox i Smith, 2010; Carlo, Mestre, Samper, Tur i Armenta, 2010; Larzelere, Cox i Mandara, 2013) pronalaze kako je rezoniranje povezano s demokratskim stilom odgoja, kojemu je glavni cilj poticanje uzajamno prihvatljivog rješenja koji se pojave na relaciji odrasli – dijete. Razvojnu važnost rezoniranja posebno naglašavaju Larzelere i sur., (2013) koji tvrde kako se rezoniranjem potiče kooperacija, verbalna razmjena i koordinacija u namjerama i akcijama sudionika te razumijevanje tuđe perspektive. Odnosno, rezoniranje je povezano s prosocijalnim ponašanjem, teorijom uma i jezično-govornim razvojem. Prema istraživanjima nekih autora (Carlo i sur., 2010; Padilla-Walker, Carlo, Christensen i Yorgason, 2012) učinci rezoniranja u ranoj dobi povezani su s prosocijalnim ponašanjem. No, kako bi rezoniranje bilo uspješno, potrebno je da dijete bude usmjereno na roditeljsko rezoniranje, što kod djece s teškoćama u razvoju može biti narušeno, a posljedično roditelji ne mogu implementirati autoritativne odgojne strategije (Woolfson i Grant, 2006; Larzelere i sur., 2013). Iz navedenoga se može zaključiti kako je rezoniranje kognitivno-jezična sposobnost koja pretpostavlja koordinaciju sudionika dijaloga, što u slučaju postojanja teškoća u razvoju za roditelja može biti izazov. Potonje bi bilo potrebno dodatno istražiti jer nedostaju sustavne spoznaje, posebice na području Republike Hrvatske i kros-kulturalnom kontekstu.

Druga važna odgojna strategija tipa aktivacije je **nagrađivanje**. Nagradu Anić (2006, str 807) definira kao „priznanje (simbolično ili materijalno) za rad, zasluge, stvaralačko djelo, uspjeh u nekoj djelatnosti“, iz čega proizlazi da je nagrađivanje čin davanja nagrade ovisno o postignućima. Nagrađivanje se u pedagoškoj i rehabilitacijskoj literaturi gotovo uopće ne spominje zbog čega se nameće pitanje povezivanja principa poticanja djetetove aktivnosti i pozitivne povratne informacije u razvojno primjerenoj praksi i učenja u kontekstu ranog djetinjstva. Kod istraživanja nagrađivanja, najčešće se spominju djeca s ADHD-om kao skupina djece koja mogu naučiti regulirati vlastita ponašanja i poboljšati izvršne funkcije pomoću nagrađivanja (Wilson, Mitchell, Musser, Schmitt i Nigg, 2011; Van Meel, Heslenfeld, Oosterlaan, Luman i Sergeant, 2011; Luman, Van Meel, Oosterlaan i Geurts, 2012), dok se radovi o nagrađivanju djece s ostalim razvojnim teškoćama i djece urednoga razvojnog slijeda gotovo i ne mogu pronaći. Nagrađivanje kao alat korekcije nepoželjnih ponašanja jest nešto prisutnije, ali se ono pretežito odnosi na učinke odabrane intervencije te izostaju istraživanja odgojnih strategija roditelja temeljenih na nagrađivanju i pozitivnom potkrjepljivanju. Nagrađivanje se može podijeliti u dvije skupine, a to su nematerijalno ili socijalno nagrađivanje (svi oblici verbalnog pohvaljivanja i poticanja, pozitivne facijalne ekspresije tj. smješkanje i potvrđivanje) i materijalno ili nesocijalno nagrađivanje (svi oblici materijalnog nagrađivanja

djeteta, žetoniranje, davanje konkretnih materijala za odabranu aktivnost, npr. igračka ili davanje omiljene hrane u ograničenim količinama u svrhu motiviranja djeteta). Kod nagrađivanja, autorice Delin i Baumeister (1994) smatraju bitnim razlikovati pohvaljivanje od socijalnog nagrađivanja. Prema njihovu tumačenju, glavna razlika je u svrsi – dok se socijalno nagrađivanje prakticira kod konkretnih ponašanja i njime se želi postići veća učestalost ili jači intenzitet nečije akcije, pohvaljivanje ne mora nužno biti vezano uz konkretno ponašanje i ono ne implicira ponavljanje aktivnosti koja je bila pohvaljena, već se može odnositi i na nečiji vanjski izgled, odjeću i sl. (ibid.). Suprotno njima, Henderlong i Lepper (2002) smatraju kako upravo pohvaljivanje potiče dijete na ponavljanje akcije te da je pohvaljivanje zbog aktivnosti za dijete jednako motivirajuće kao i materijalna nagrada. Iz navedenoga se može zaključiti kako je zapravo potrebno i terminološki odrediti pohvaljivanje te razlučiti pohvaljivanje od komplimentiranja: pohvaljivanje prati aktivnost, dok komplimentiranje nije nužno vezano uz pojedinčevu akciju i može se odnositi na osobni estetski doživljaj. U kontekstu relacijske perspektive, pohvaljivanje kao odgojna strategija jest proces kojim dijete internalizira vrijednosti i kulturne norme (Gunderson i sur. 2013). U ovome radu će se uzeti šire tumačenje nagrađivanja koje obuhvaća i pohvaljivanje akcija i aktivnosti djece jer je zapaženo kako se pohvaljivanje spontano pojavljuje u odgojnoj praksi odraslih. Jedno od rijetkih istraživanja o nagrađivanju u odgoju proveli su 2015. godine autori Theunissen, Vogels i Reijneveld, koji su pronašli kako roditelji najčešće kao nagradu koriste pohvaljivanje djeteta, hranu (slatkiše) i privilegije (pristup omiljenoj aktivnosti). Zanimljivo, pristup privilegijama češće se prakticira u obiteljima s niskim socioekonomskim statusom, uključujući niži obrazovni status oba roditelja i većim obiteljima, dok je pohvaljivanje češće prisutno u obiteljima s višim socioekonomskim statusom, gdje je majka više obrazovana i manjim obiteljima koje imaju jedno do dvoje djece (ibid.). Prema njihovim podacima 32% roditelja svakodnevno koristi nagrađivanje pristupom privilegijama, dok 86% roditelja koristi pohvaljivanje i maženje kao oblik nagrađivanja djeteta. Nagrađivanje djece urednoga razvoja hranom nije dovoljno istraživana pojava, ipak istraživanje iz 2017. godine autora Roberts, Marxa i Musher-Eizenmana pokazuje kako autoritarni i permisivni roditelji češće od ostalih koriste nagrađivanje hranom. Tako 33% roditelja neredovito (povremeno) koriste nagrađivanje hranom, a 21% roditelja to čini redovito (ibid.). Najčešće istraživana strategija odgoja je pohvaljivanje djece, a rezultati iz tih istraživanja su raznoliki. Za početak, neki autori smatraju bitnim razlučiti učinke pohvale u odnosu na situacijsku primjerenost i razvojne kapacitete djeteta te odlučiti koja je svrha pohvale tj. koja ponašanja se žele postići i/ili reducirati (Bayat, 2011; Lee, Kim, Kesebir i Han, 2016; Leijten, Thomaes, de Castro, Dishion i Matthys, 2016). Pojedini autori govore o

dugoročnim, povoljnim učincima pohvaljivanja na djetetovu socijalnu kompetenciju i intrinzičnu motivaciju (Henderlong i Lepper, 2002; Shinohara i sur., 2010; Bayat, 2011; Gunderson i sur., 2013). Pohvaljivanje djece neki roditelji počinju vrlo rano, u dobi od 4 do 9 mjeseci djetetova života, za što Sinohara i sur. (2010) tvrde da je povezano s boljom socijalnom kompetencijom u dobi od 18 do 30 mjeseci života. Unatoč tvrdnjama autora kako je rano pohvaljivanje povezano s boljom ranom socijalnom kompetencijom, ostaje nejasno na koji način dojenčad doživljava pohvaljivanje odraslih prije 9. mjeseca života, dok su još u predintencijskom komunikacijskom obrascu s okolinom. Istraživanja o učincima pohvaljivanja češće su usmjerena na majku, no za Leafa i McEachina (prema Bayat, 2011) pohvaljivanje je socijalni pojačivač neovisno o tome tko ju daje djetetu – roditelj, druga odrasla osoba ili vršnjak. Ono što je bitno jest da pohvala potiče češću pojavu poželjnih socijalnih ponašanja i reducira pojavu negativnih ponašanja, kako kod djece urednog razvojnog slijeda, tako i kod djece s teškoćama u razvoju (Bayat, 2011). Za djecu s teškoćama u razvoju kod pohvaljivanja je bitna sustavnost, tj. kontinuirano pohvaljivanje u određenoj situaciji kako bi dijete internaliziralo socijalno poželjna ponašanja i bilo motivirano za suradnju (Leijten i sur., 2016). O motivirajućem učinku pohvale govore Zentrall i Morris (2010), potvrđujući kako dijete u aktivnost ulaže određeni trud pa pohvaljivanje rezultira većom upornošću djeteta jer se djetetu daje poruka da uspjeh rezultira nakon određene radnje koja je bila dovoljno puta ponovljena da bi bila ovladana. Iz dostupnih radova vidljiva je proklamirana dobrobit pohvaljivanja, no nedostaju empirijski podatci o stvarnoj učestalosti pohvaljivanja u odgoju djece. Tek poneki autori (Hoffman prema Derman-Sparks i ABC Task Force, 1993; Gunderson i sur., 2013) ukazuju na postojanje neprimjerene prakse pohvaljivanja djece različitog spola, rase i sposobnosti. Tako, primjerice, odgojitelji dječake češće pohvaljuju zbog postignuća, djevojčice zbog izgleda, poslušnosti i suradnje, dok djecu s teškoćama u razvoju često pohvaljuju bez obzira na uspješnost, tj. bez stvarne osnove za pohvalom (Hoffman prema Derman-Sparks i ABC Task Force, 1993). Gunderson i sur. (2013) pronalaze kako roditelji, slično odgojiteljima, dječake pohvaljuju zbog truda i aktivnosti, a djevojčice zbog fizičkih osobina, najčešće ljepote. Prema njihovu mišljenju, takav je pristup dugoročno problem jer pohvaljivanje djeci daje do znanja koje su vrijednosti važne pa su to za dječake trud i marljivost, a za djevojčice fizički izgled (ibid.). Da valja promišljati o porukama koje odrasli šalju djeci pohvaljivanjem govori i autorica Katz (prema Derman-Sparks i ABC Task Force, 1993) koja podsjeća da djeca vrlo rano, već oko treće godine života pokazuju znakove utjecaja društva, točnije društvenih normi, što čini temelj daljnjem učenju i prakticiranju uloga. Općenito se može reći kako je pohvaljivanje prisutno već od najranije djetetove dobi, no malo se zna o tvorbenim učincima

pohvale, kao i o drugim, psihološkim aspektima pohvaljivanja u odnosu na djetetov spol, razvojni status, osobne afinitete i sl. Postojeća istraživanja i društvena percepcija impliciraju superiornost pohvale u odnosu na druge metode odgoja, kao i postojanje svojevrsne „odgojne čistoće“ u smislu pohvaljivanja. Odnosno, ideje da roditelji koji pohvaljuju svoje dijete ne prakticiraju kažnjavanja ili neke druge neprimjerene strategije odgoja. O kombinaciji strategija odgoja u bazi SCOPUS dostupno je samo jedno istraživanje iz 2015. godine, autora Theunissen i sur., koji pronalaze kako roditelji koji materijalno nagrađuju, svoje dijete češće fizički kažnjavaju, dok roditelji koji koriste nematerijalne oblike nagrađivanja (pohvaljivanje, maženje) rjeđe fizički kažnjavaju dijete. O maženju i afektivnim razmjenama roditelja i djeteta u svrhu uspostavljanja uspješnih komunikacijskih obrazaca i odgoja nema istraživanja, već se oni sporadično spominju u istraživanjima o privrženosti

Kao jedna od razvojno primjerenih, aktivacijskih strategija, u literaturi se navodi **usmjeravanje djeteta** u alternativnu aktivnost. U ovoj strategiji odrasli pruža djetetu aktivnu podršku u tranziciji pri čemu je dijete i samo aktivno tj. ono kontinuirano participira. Usmjeravanje djeteta na alternativnu aktivnost stoga je divergentna strategija koja od roditelja zahtijeva brzu i usmjerenu reakciju, uz razumijevanje uzroka ponašanja i mogućnosti njegovog oblikovanja aktivnim pristupom. Razumijevanje ponašanja, tj. funkcije koju ponašanje ima ključni je čimbenik podrške djetetu u gašenju nepoželjnih ponašanja i usvajanju primjerenog (zamjenskog) ponašanja (Stošić, 2008). Želeći saznati više o usmjeravanju djece u alternativne aktivnosti, Petscher, Rey i Bailey (2009) proveli su metaanalizu istraživanja i pronašli kako su istraživanja o usmjeravanju djeteta u alternativne aktivnosti i ponašanja najčešće istraživana u kontekstu strukturiranih pristupa i terapija, a najmanje u kontekstu spontanijih odgojnih strategija roditelja, zatim da se kao zamjenska ponašanja najčešće uči komuniciranje i prihvaćanje hrane, a najmanje igra i socijalne aktivnosti. Razloge tomu vide u ulogama koje imaju terapeuti i roditelji – roditelji su zaduženi za cijeli niz uloga u interakciji s djetetom u djetetovu neposrednom okruženju, dok je terapeut usmjeren na konkretno ponašanje djeteta u izvankontekstualnim uvjetima (ibid.). Ipak, Shaw i Simms (2009) ističu kako je usmjeravanje djeteta uz nagrađivanje (socijalno i/ili materijalno) najbolja kombinacija za usvajanje socijalno poželjnih oblika ponašanja te bi tu kombinaciju roditelji mogli primjenjivati i u obiteljskom socijalnom kontekstu. Za to je potrebno da primjereno educirani terapeuti pružaju podršku roditeljima u prakticiranju odabranih strategija, tj. da pouče roditelje funkcionalnom pristupu razumijevanju djetetova ponašanja kao i najučinkovitijim načinima usmjeravanja djetetova ponašanja u alternativne obrasce i aktivnosti (Petscher i sur., 2009), što može biti sastavnim dijelom rane intervencije.

1.2.2. Roditeljske strategije inhibicije nepoželjnih ponašanja

Dok su istraživanja o aktivacijskim strategijama sporadična i nesustavna, postoji cijeli niz radova iz različitih znanosti i disciplina koji se bave inhibicijom i kažnjavanjem djece, posebice fizičkim kažnjavanjem djece urednog razvojnog slijeda. Definirajući kazne, Larzele i Kuhn (2005) govore o kontaktnim i nekontaktnim kaznama. U nekontaktne kazne pripadaju „time-out“, zabrana/ograničavanje pristupa aktivnosti i predmetima, zabrana/ograničavanje povlastica, dok kontaktnim kaznama pripadaju sve vrste fizičkoga kažnjavanja djece, od lakših do težih oblika (ibid.).

„**Time-out**“ je strategija kojom se dijete odvaja od situacije koja je za njega potkrjepljujuća. Ova bihevioristička strategija ima tri oblika: isključujući „time-out“ (fizičko udaljšavanje djeteta iz aktivnosti), neisključujući (uklanjanje pojačivača/potkrjepljenja iz djetetove blizine, ali dijete i dalje fizički ostaje u prostoriji i aktivnosti) i potpuna osama/izolacija (smještanje djeteta u posebnu prostoriju/sobu za „time-out“, u osamu, na određeni vremenski period) (Grskovic i sur., 2004; Reynolds, Fletcher-Janzen, 2007). Svrha je „time-outa“ gašenje nepoželjnog ponašanja te po svojoj strukturi on pripada kategoriji kažnjavanja jer se djetetu oduzima situacija ili predmet koji su za njega aktivacijski (Reynolds i Fletcher-Janzen, 2007). Grskovic i sur. (2004) upozoravaju kako „time-out“ nije razvojno koristan jer onemogućava djetetu usvajanje poželjnih ponašanja, pa je umjesto „time-outa“ potrebno usmjeravati djeteta u alternativnu aktivnost i obrasce ponašanja. Suprotno njima, Reynolds i Fletcher-Janzen smatraju kako „time-out“ može biti razvojno koristan pod uvjetom da ga se kombinira s drugim, pozitivnim biheviorističkim strategijama učenja i da je primjerenog trajanja. Prema preporukama Colorado Department of Education (prema Reynolds i Fletcher-Janzen, 2007) „time-out“ treba biti neisključujući, a njegovo trajanje treba računati prema formuli 1 minuta x djetetova kronološka dob, do maksimalno 12 minuta za dvanaestogodišnje dijete. No, istrašujući trajanje „time-outa“, Bansal i sur. (2019) pronalaze porašavajuće rezultate – kroz period od tri tjedna, djeci s teškoćama samoregulacije prosječno biva dodijeljeno 9 isključujućih „time-outa“ u prosječnom trajanju 90 minuta, tj. djeca s teškoćama samoregulacije prosječno su svaki treći dan u isključujućem „time-outu“ u trajanju 90 minuta. Strukturalno se „time-out“, neovisno o njegovoj vrsti, sastoji od nekoliko epizoda: (1) zahtjev odrasloga, (2) period latencije, (3) djetetov ulazak u time-out, (4) djetetov boravak u time-outu i (5) djetetov povratak u aktivnost (Grskovic i sur., 2004). Ako se želi postići razvojni učinak „time-outa“ potrebno ga je kombinirati s drugim strategijama poslije treće faze, između faze 4 i 5 kada se dijete odmaknulo od situacije i može se usmjeriti na drugu aktivnost ili ponašanje, što je prilika za refleksiju i identifikaciju problema i upućivanje u alternativne obrasce ponašanja (ibid.). Zbog toga se

može zaključiti kako „time-out“ može biti razvojno koristan i prihvatljiva strategija odgoja ako se s njim kombinira rezoniranje i/ili usmjeravanje djeteta u alternativnu aktivnost, tj. ako se kombinira s nekom od aktivirajućih strategija. Na žalost, izostaju istraživanja o strategiji „time-outa“, kako u svijetu, tako i u nas, iako je on prilično rasprostranjena strategija koja se primjenjuje u obiteljskom i institucijskom kontekstu diljem svijeta.

Ukidanje privilegija strategija je kojom se djetetu djelomično ograničava ili u potpunosti zabranjuje (onemogućuje) pristup preferiranom predmetu ili aktivnosti. Ukidanje privilegija je korisna strategija za korekciju nepoželjnih ponašanja posebice kod djece kod koje je otežano rezoniranje. Iako ukidanje privilegija može izgledati kao strategija koja dugoročno rezultira djetetovom lošom samoregulacijom jer mu se oduzima ono što ono želi i što ga veseli ili smiruje, neki autori (Larzelere, Cox i Smith, 2010; Baumrind, 2013) tvrde kako ukidanje privilegija nije povezano s teškoćama socijalnog funkcioniranja u odrasloj dobi, ali ne smije biti praćeno uskratom pozitivnih afekta i podrške. Odnosno, ukidanje povlastica mora biti praćeno podrškom u smislu usmjeravanja djeteta u alternativnu aktivnost ili rezoniranjem, kako bi se postigli razvojno primjereni, optimalni učinci. Uspoređujući učinke tzv. kontaktnih i nekontaktnih kazni, utvrđuju kako kombinacija rezoniranja i ukidanje privilegija daju najbolje učinke u smislu djetetove kasnije samoregulacije (Larzele i Kuhn, 2005). Pretpostavka je kako ovaj pristup vrijedi za djecu urednog razvojnog slijeda, dok razumijevanje povezanosti ukidanja privilegija s ponašanjima kod djece s teškoćama u razvoju pretpostavlja postojanje rasporeda i rutina u svakodnevnom životu te promptne reakcije roditelja, a ne rezoniranja uz odgođeno ukidanje privilegija. Stoga je kod istraživanja strategije ukidanja privilegije važno obuhvatiti roditeljske reakcije koje prate ovu strategiju inhibicij, a ne samo njezinu fizičku pojavnost.

Suprotno malom broju istraživanja „time-outa“ i ukidanja privilegija, znanstveni interes postoji za **tjelesno kažnjavanje**¹⁰. Ipak, ta se istraživanja uglavnom odnose na učenike osnovnoškolske i srednjoškolske dobi, dok se odgojni postupci u predškolskoj dobi gotovo niti ne spominju, sugerirajući kako je kažnjavanje djece u ranom djetinjstvu svojevrsna pedagoška tabu tema. Razlog tomu može se potražiti u tumačenju autorice Gershoff (prema Gershoff i sur., 2010) koja kaže kako je tjelesno kažnjavanje kontroverzna metoda discipliniranja djece jer ju roditelji koriste u dvije svrhe - kao sredstvo kontrole djetetovih negativnih ponašanja i

¹⁰ U širem smislu, fizičko kažnjavanje Velki i Bošnjak (2012, str. 64-65) definiraju kao „nanošenje ozljeda djetetu tjelesnim putem“ ili drugoj osobi kada je „prisutan nesrazmjer moći između počinitelja i žrtve“. Postoji cijeli niz definicija fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja, ovisno o znanosti i disciplini koja se njime bavi, no ovdje će se uzeti definicija autorica Velki i Bošnjak jer je u odgojnom kontekstu pitanje moći posebno važno, pa kada se javi fizičko kažnjavanje djeteta, ono je praćeno osjećajem ponižavanja i oduzimanja moći što dijete stavlja u posebno nepovoljnu, submisivnu poziciju.

kao sredstvo poticanja pozitivnih obrazaca ponašanja. Odnosno, roditelji tjelesno kažnjavanje vide kao alat za poticanje pozitivnih ponašanja (ili bolje rečeno, socijalno očekivanih, normativnih obrazaca ponašanja), što na logičkoj razini ne ide jedno s drugim. Iako tjelesno kažnjavanje nema pozitivnih učinaka, veliki broj roditelja ovu strategiju izvanjske regulacije dječjega ponašanja koriste već od jaslčke dobi (Boutwell, Franklin, Barnes i Beaver, 2011; MacKenzie i sur., 2012; Taylor, Fleckermann i Lee, 2017). Tako Boutwell i sur. (2011) navode kako većina roditelja prakticira povremeno blaže tjelesno kažnjavanje, tzv. udaranje po stražnjici (engl. *spanking*), ali o tome nerado govore javno. Slično njima tvrde autori MacKenzie i sur. (2012) koji praksu tjelesnog kažnjavanja djece vide kao kulturalno uvjetovanu pojavu pa roditelji koji su odrasli i/ili žive u okruženju u kojemu se podržava (ili čak potiče) tjelesno kažnjavanje djece, češće prakticiraju tjelesne kazne kao dominantnu strategiju reguliranja djetetova ponašanja. U odnosu na Bronfenbrennerovu teoriju, može se zaključiti kako su socijalni uvjeti odgoja djece i implicitna pedagogija roditelja povezani, zbog čega je potrebno jačati svijest cjelokupnog društva o učincima tjelesnog kažnjavanja, a ne samo unutar populacije roditelja, kako se to najčešće radi.

Unatoč istraživanjima o negativnim učincima tjelesnog kažnjavanja, Taylor i sur., (2017) pronalaze kako tjelesno kažnjavanje ponekada roditeljima preporučuju upravo profesionalci (pedijatri, obiteljski liječnici, medicinske sestre, terapeuti i dr.) te zaključuju kako je za učinkovito i primjereno savjetovanje roditelja o ovoj temi potrebno da i sami stručnjaci prođu određene edukacije i ojačaju svoje kompetencije. Da je tomu tako, vidi se u roditeljskim navodima o manjku savjeta o primjerenim strategijama izvanjske regulacije djetetova ponašanja, za koje smatraju da treba biti sastavnim dijelom savjetovanja u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (ibid.). Suprotno ideji o štetnosti fizičkoga kažnjavanja, Boutwell i sur. (2011) tvrde kako povremeno lakše fizičko kažnjavanje nije povezano s dugoročnim negativnim učincima u djetetovu socijalnom i emocionalnom funkcioniranju, ali da je povezano s većim rizikom za druge vrste zlostavljanja od strane okoline. Odnosno, djeca koju roditelji fizički kažnjavaju, makar i povremeno, u većem su riziku da budu zlostavljana. Kada se tome pridoda da su djeca s teškoćama osjetljiva skupina za koju se pokazalo kako su u većem riziku za zlostavljanja, može se govoriti o kumulativnim učincima rizika. Chavis i sur. (2013) navode kako je prakticiranje razvojno neprimjerenih strategija izvanjske regulacije dječjega ponašanja izravno povezano sa znanjima o mogućim i učinkovitim alternativnim postupcima koji mogu biti primijenjeni neposredno pri manifestaciji djetetova ponašanja, pa što su veća znanja o mogućim alternativnim postupcima, rjeđe je fizičko kažnjavanje. U kontekstu odgojnih strategija, fizičko kažnjavanje obično uslijedi nakon prethodno neučinkovitih metoda kao što

su rezoniranje i „time-out“ i u slučajevima kada djeca manifestiraju agresivno i/ili destruktivno ponašanja (Larzele i Kuhn, 2005). U osnovi toga leži roditeljski zahtjev za djetetovim posluhom i submisivnom pozicijom (Velki i Bošnjak, 2012) koji ukazuju na adulto-centričku orijentaciju u implicitnoj pedagogiji roditelja. Za fizičko kažnjavanje djece neki autori (Larzelere i Kuhn, 2005; Schuh, Hipper i Schulbert, 2011; MacKenzie i sur, 2012; Felizardo, Ribeiro i Amante, 2016) kažu kako je to socijalno osjetljiva tema i da je potrebno promišljati o primjerenim metodama istraživanja ove problematike. Općenito, istraživanja ne prate ovu pojavu što dovodi do znanstvenog rascjepa (engl. *scientific gap*) i manjka pouzdanih podataka (Boutwell i sur., 2011; Taylor i sur., 2016), što se može tumačiti postojanjem visoke razine socijalnog konformizma kod odraslih ispitanika. Može se uočiti relativno mali broj istraživanja o roditeljskim strategijama odgoja djece, posebice fizičkome kažnjavanju, a kada su djeca s teškoćama u razvoju u pitanju, taj je broj još manji. Odnosno, kada se istraživači bave propitivanjem fizičkoga kažnjavanja djece, više su okrenuti populaciji urednoga razvoja.

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj je istraživanja utvrditi koje strategije nagrađivanja i discipliniranja koriste roditelji djece s teškoćama u dobi od dvije do osam godina i postoje li razlike između roditelja koji su obuhvaćeni ranom intervencijom i onih koji nisu, zatim postoje li razlike u odgojnim strategijama roditelja u odnosu na ukupni broj djece u obitelji i vrstu teškoće u razvoju. Problemi koji iz toga proizlaze su:

1. Utvrditi postoje li razlike u odgojnim strategijama između roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su obuhvaćena ranom intervencijom i onih koji to nisu. U odnosu na problem, određuje se hipoteza: Postoje statistički značajne razlike u odgojnim postupcima između roditelja djece s teškoćama koja su obuhvaćena ranom intervencijom i roditelja djece čija djeca nisu obuhvaćena ranom intervencijom u smjeru rjeđeg fizičkog kažnjavanja djece koja su obuhvaćena ranom intervencijom.
2. Utvrditi postoje li razlike u odgojnim strategijama roditelja djece s teškoćama u razvoju koji u obitelji imaju jedno ili više djece. U odnosu na istraživački problem, hipoteza je: Postoje statistički značajne razlike u odgojnim postupcima između roditelja djece s teškoćama kojima je to jedino dijete i roditelja djece s teškoćama koji imaju više djece u obitelji u smjeru rjeđeg fizičkog kažnjavanja u obiteljima s jednim djetetom.
3. Utvrditi postoje li razlike u odgojnim strategijama roditelja djece s teškoćama u razvoju u odnosu na vrstu teškoća u razvoju. U skladu s ovim istraživačkim pitanje hipoteza je: Postoje statistički značajne razlike u odgojnim postupcima roditelja djece u odnosu na vrstu teškoće u smjeru češćeg fizičkog kažnjavanja djece s intelektualnim teškoćama i poremećajem iz spektra autizma.

3. METODE

Za istraživanje odgojnih strategija roditelja odabrana je miješovita metoda: podatci od roditelja prikupeni su strukturiranim intervjuom, njihovi se odgovori kodiraju i statistički obrađuju SPSS paketom.

3.1. Sudionici

Sudionici istraživanja bili su roditelji, skrbnici i posvojitelji¹¹ djece s teškoćama u razvoju rane i predškolske dobi (od dvije do osam godina) iz šest županija: Osječko-baranjske, Vukovarsko-srijemske, Virovitičko-podravske, Brodsko-posavske, Bjelovarsko-bilogorske i Varaždinske županije. Obuhvat djece od dvije do osam godina načinjen je zbog odgođenog polaska u osnovnu školu.

Ukupno je sudjelovalo 100 roditelja. Visokoškolsko obrazovanje završilo je 43% majki i 41% očeva, srednju je školu završilo 36% majki i 38% očeva, višu razinu obrazovanja završilo je 16% majki i isto toliko očeva, dok je osnovnu školu bez daljnjeg obrazovanja završilo 4% majki i 2% očeva. Dok su se roditelji ujednačili po stručnoj spremi, postoje razlike u radnom statusu roditelja. Tako su majke češće od očeva nezaposlene te su u statusu roditelja njegovatelja. Ukupno je 25% majki nezaposleno, dok je nezaposleno 2% očeva, zaposleno je 59% majki i 74% očeva, status roditelja njegovatelja ima 2% majki, dok je u mirovini 2% očeva. Majke i očevi podjednako su angažirani kao poduzetnici, 13% majki i 17% očeva su poduzetnici koji imaju svoje privatne obrte, tvrtke i sl. Ovakva situacija implicira kako su majke, pod utjecajem biološke uloge njegovateljice, češće vezane uz kuću i djecu te na sebe preuzimaju kućanske poslove i vođenje kućanstva, ali i potvrđuje kako je nezaposlenost veća među ženskom populacijom, neovisno o stručnoj spremi.

3.2. Mjerni instrument

Za svrhu istraživanja osmišljen je strukturirani intervju za roditelje koji je obuhvatio pitanja o uključenosti djeteta u ranu intervenciju, broju djece u obitelji te pitanja o strategijama reguliranja ponašanja koje roditelji najčešće koriste u odgoju svoje djece. Intervju je odabran kao prisniji oblik komunikacije u smislu pribavljanja pouzdanijih podataka nego što to pružaju upitnici i skale. Intervju sadrži 10 pitanja otvorenoga tipa (v. Prilog).

¹¹ U odnosu na odaziv različitih primarnih skrbnika, u daljnjem tekstu će se koristiti termin roditelji, neovisno o biološkoj povezanosti s djetetom.

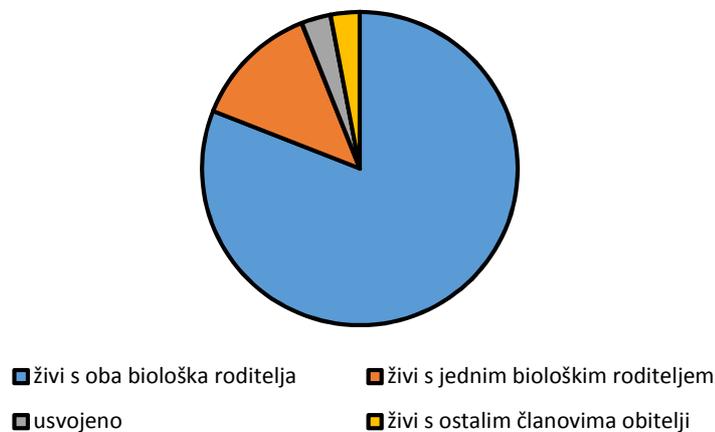
3.3. Način prikupljanja i obrade podataka

Sudionici su pisanim putem obaviješteni o istraživanju¹² i mogućnostima sudjelovanja pri pozivanju na roditeljske sastanke u partnerskim ustanovama Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku. Roditelji su na roditeljskim sastancima usmeno informirani o ciljevima i svrsi istraživanja, načinima prikupljanja, obrade i objave podataka. Roditelji koji su se odazvali pozivu dali su svoju pisanu suglasnost te su sami odabirali termin intervjuiranja koji im je najviše odgovarao u odnosu na njihove radne i obiteljske obveze. Intervjuiranje je provedeno u dječjim vrtićima koji su partneri Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku. Prosječno trajanje intervjuiranja roditelja bilo je 40 minuta. Istraživanje je provedeno tijekom 4 tjedna, od 18. veljače 2020. do 13. ožujka 2020. U potpunosti je osigurana anonimnost i povjerljivost pri prikupljanju, obradi i objavi podataka, kroz kodiranje sudionika. Svi postupci prikupljanja, obrade i objave podataka načinjeni su u skladu s odredbama GDPR-a i važećim Etičkim kodeksima. Odgovori sudionika kodirali su se i kategorizirali te su uneseni u programski paket SPSS v.24 gdje su obrađeni deskriptivnom i neparametrijskom statistikom. Za testiranje hipoteza odabran je Hi-kvadrat test, dok su ostali podatci o učestalosti pojedinih kategorija obrađeni deskriptivno (frekvencije i postotci). Odabir neparametrijske statistike opravdava se uzorkom podataka srednje veličine (N=100) i neujednačenim kategorijama teškoća u razvoju. Potonje je rezultat neujednačene prakse rane intervencije na lokalnim razinama, nepostojanja dovoljnoga broja stručnjaka, kao i ograničenom vremenu tijekom kojega su se prikupljali podatci. Rezultati obrade se podastiru u nastavku.

¹² Sudionici su intervjuirani u sklopu istraživačkog projekta „Kauzalna indukcija u kontekstu makroparadigme razvojne psihopatologije i teškoća u razvoju: identifikacija prenatalnih čimbenika nepovoljnih razvojnih ishoda i razvojni profili djece predškolske dobi“ kojemu je nositelj Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Osijek, a partner Hrvatsko katoličko sveučilište, Studij sestrinstva. Voditeljica istraživačkog projekta je izv. prof. dr. sc. Tena Velki.

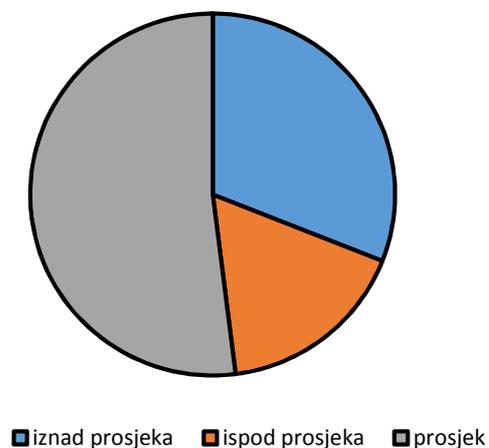
4. REZULTATI I INTERPRETACIJA

Ukupno se 100 obitelji, točnije roditelja, skrbnika i posvojitelja odazvalo istraživanju. Prema spolu djece, 75% su dječaci i 25% su djevojčice. Prosječna kronološka dob djece je 53 mjeseca, tj. 4 godine i 5 mjeseci (min=15 mjeseci, max=87 mjeseci). Istraživanjem su obuhvaćena i djeca u odgođenoj godini polaska u školu zbog čega je prisutna nešto veća i maksimalna kronološka dob od 87 mjeseci (7 godina i 3 mjeseca). Prosječno u obitelji živi 1,68 djece (tj. dva djeteta; min.=1, max.=4), što je u skladu s prosječnim brojem djece u Republici Hrvatskoj već više desetljeća.

Slika 2. Članovi obitelji s kojima djeca žive u zajedničkom kućanstvu

Djeca većinom žive s oba biološka roditelja, iako jedan dio živi s drugim članovima obitelji ili je usvojeno. Tako s oba roditelja živi 81% djece, s jednim biološkim roditeljem živi 13% djece, dok po 3% živi s bakom i djedom ili drugim članovima obitelji ili je usvojeno.

Slika 3. Socio-ekonomski status obitelji

Roditelji su sami davali procjenu svojeg socioekonomskog statusa te većina (52%) izjavljuje kako imaju prosječna primanja i žive u prosječnim socio-ekonomskim uvjetima, nešto manji broj (31%) smatra da imaju iznadprosječna primanja i uvjete, dok najmanji broj (17%) smatra da imaju ispodprosječna primanja i socioekonomske uvjete življenja.

Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi koje strategije odgoja, točnije aktivacije i inhibicije koriste roditelji u postavljanju i održavanju granica u odgoju djece. Navedene su se strategije propitale u odnosu na obuhvaćenost djeteta ranom intervencijom, brojem djece u obitelji i vrsti teškoće u razvoju.

Tablica 2
Strategije aktivacije

Strategija	<i>f</i>	%
Hrana	7	7
Tablet/mobitel	76	76
Aktivnosti koje dijete voli	17	17
Ukupno	100	100

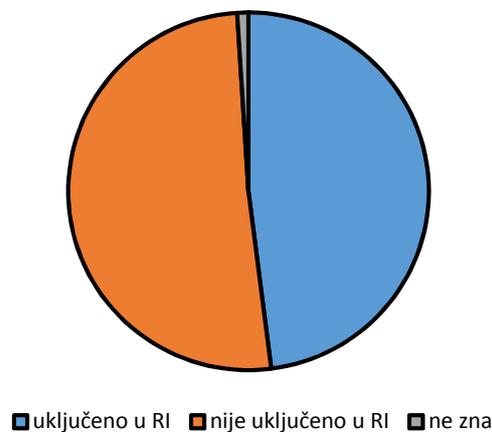
Kao strategije aktivacije roditelji koriste hranu (7%), aktivnosti koje dijete voli (17%) i tablet/mobitel (76%). Zanimljivo, niti jedan roditelj nije naveo rezoniranje ili socijalno nagrađivanje (pohvaljivanje) kao glavnu strategiju nagrađivanja djeteta. Moguće je da roditelji koriste socijalno nagrađivanje pohvaljivanjem, ali nisu osvijestili njezinu razvojnu vrijednost ili ju koriste rjeđe od ostalih strategija ili ju uparaju s drugim oblicima nagrađivanja zbog čega je pohvaljivanje izvan roditeljskog fokusa pozornosti kao razvojno primjereni oblik nagrađivanja. Najveći postotak nagrađivanja odnosi se na nagrađivanje predmetom koji dijete voli, a to je mobitel ili tablet na kojemu, kako roditelji i sami najčešće navode, dijete igra igrice ili gleda YouTube.

Tablica 3
Strategije inhibicije

Strategija	<i>f</i>	%
„Time-out“	33	33
Ukidanje tableta/mobitela	9	9
Ukidanje omiljene aktivnosti	7	7
Fizičko kažnjavanje	51	51
Ukupno	100	100

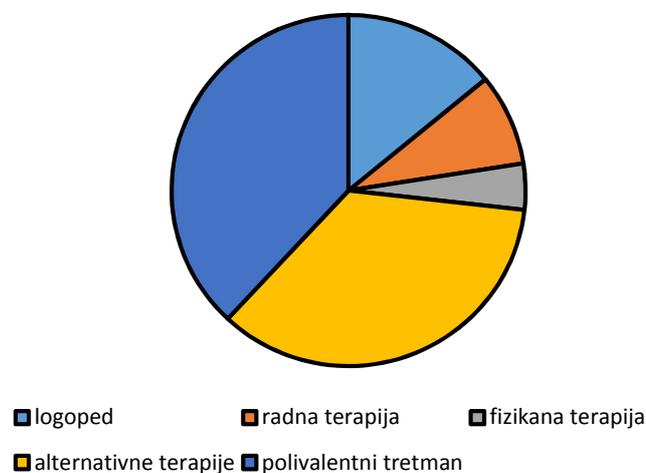
Kao strategije inhibicije roditelji navode „time-out“ (33%), ograničavanje pristupa omiljenom predmetu, tj. tabletu/mobitelu (9%), ograničavanje pristupa omiljenoj aktivnosti (7%) i lakše fizičko kažnjavanje („malo po guzi“) 51%. Na žalost, dominantna strategija inhibicije fizičko je kažnjavanje djece, pa iako je ono, prema navodima roditelja, blagog oblika, svejedno zabrinjava značajnija pojava fizičkog kažnjavanja. Ukoliko se uzme u obzir da su roditelji tijekom intervjuiranja bili aktivno u zoni konformizma, može se pretpostaviti da je ta brojka i veća i/ili da su oblici fizičkog kažnjavanja jači nego su roditelji artikulirali.

4.1. Povezanost odgojnih strategija roditelja i obuhvaćenost ranom intervencijom

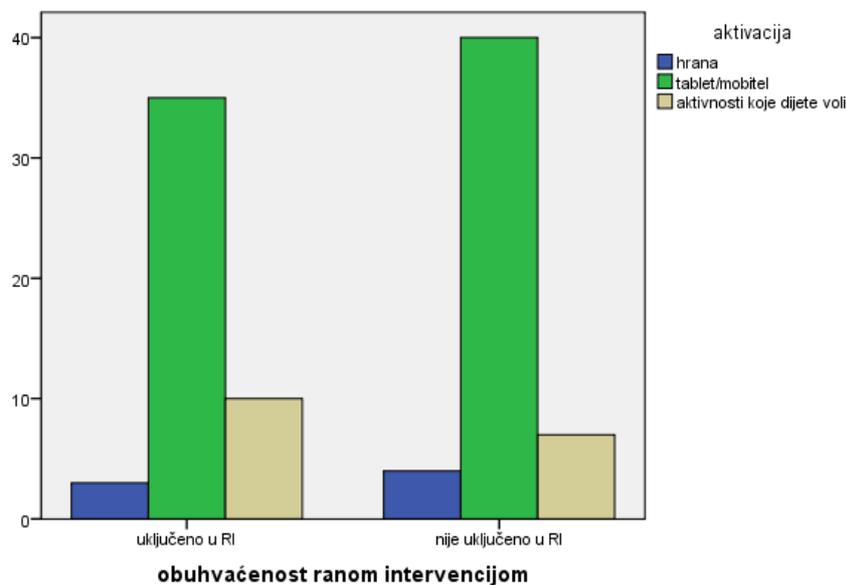
Slika 8. Obuhvaćenost obitelji ranom intervencijom

Što se tiče obuhvaćenosti djece ranom intervencijom, situacija je relativno povoljna – 48% djece i roditelja navodi kako je uključeno u neki oblik savjetovanja i/ili terapijskoga rada u okviru rane intervencije, dok 51% ipak nije obuhvaćen ranom intervencijom. Samo jedan sudionik nije znao reći jesu li uključeni u neki oblik rane intervencije.

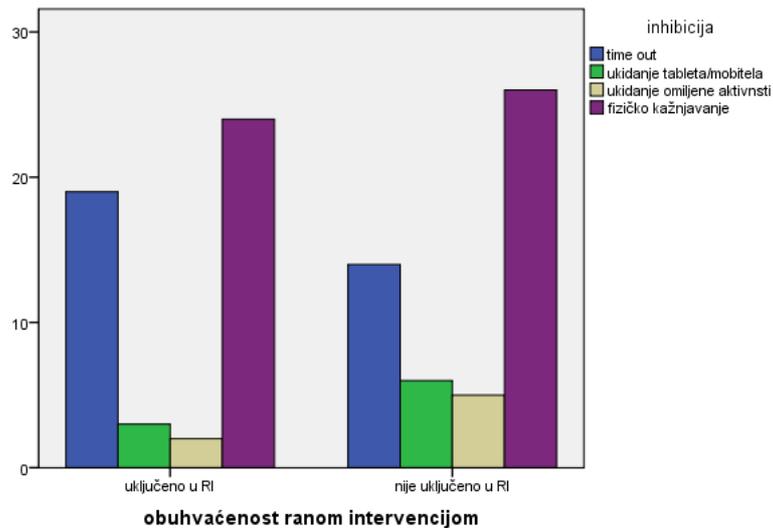
Slika 9. Vrste terapija u koje su djeca uključena

Djeca koja su obuhvaćena ranom intervencijom idu logopedu (10%), radnom terapeutu (6%) i uključena su u fizikalnu terapiju (3%). Iznenadujuće, jedan značajan dio djece uključen je samo u alternativne terapije (25%) i to Tomatis i Neurofeedback. Dio je djece uključen u rad kod više stručnjaka (27%). U odnosu na prethodne podatke, nameće se pitanje roditeljskog razumijevanja koncepta rane intervencije – što je to, koji stručnjaci ju pružaju i pri kojim ustanovama. Pretpostavka je kako u odabranim županijama nema dovoljno stručnjaka edukacijsko-rehabilitacijskoga profila te se roditelji uključuju u terapije i savjetovanja koja im se nude lokalno. Također, ne postoje podatci o registriranim djelatnostima u koje se roditelji uključuju te je moguće da jedan dio roditelja koristi usluge različitih, nedovoljno educiranih stručnjaka i/ili usluga „na crno“ kod pojedinaca koji ne podliježu kontroli niti jedne ustanove (komore, inspektorata, ministarstva i sl.) što otežava praćenje učinaka rane intervencije.

Slika 10. Strategije aktivacije u odnosu na obuhvaćenost ranom intervencijom

Rezultati pokazuju kako roditelji podjednako koriste strategije aktivacije u odnosu na obuhvaćenost ranom intervencijom ($\chi^2 = 0.916$, $p > .05$). Nešto je veća prisutnost aktivacije djeteta kroz aktivnosti koje dijete voli, kao i motiviranje hranom u kategoriji obuhvaćenih ranom intervencijom, što može predstavljati svojevrsnu nišu za nastavak istraživanja o učincima rane intervencije u odnosu na razvojno primjerene odgojne postupke roditelja, ali na većem broju sudionika i kroz komunikaciju s pružateljima usluga rane intervencije i analizu njihovih programa.

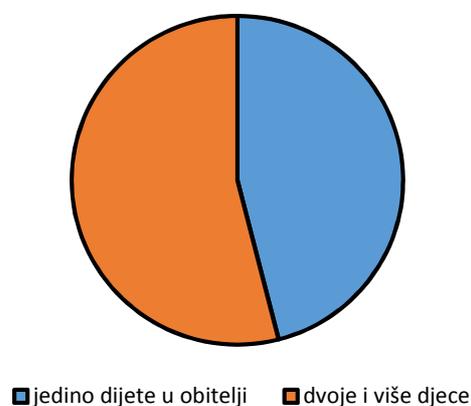

Slika 11. Strategije inhibicije u odnosu na obuhvaćenost ranom intervencijom

Slično aktivaciji, inhibicija je karakterizirana podjednakom distribucijom strategija u kategorijama obuhvaćenosti ranom intervencijom. Ipak, zabrinjava relativno velika prisutnost fizičkog kažnjavanja podjednako kod obitelji koje su obuhvaćene ranom intervencijom i onih koje nisu, a u odnosu na ostale strategije inhibicije.

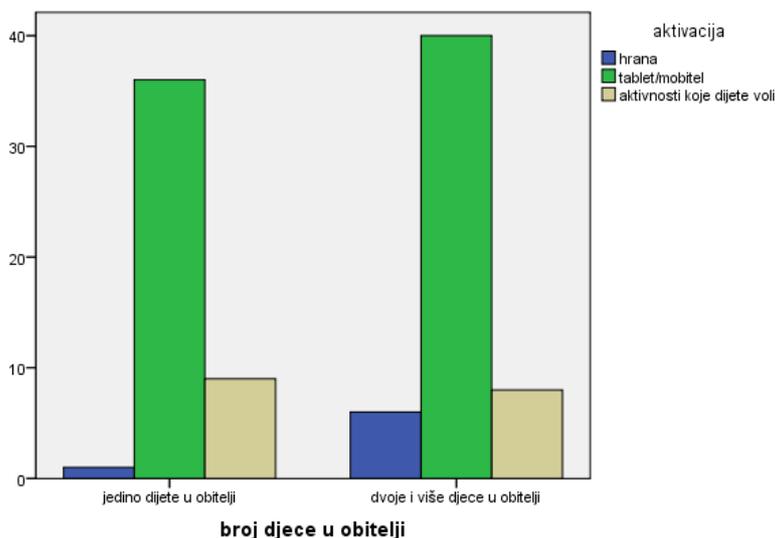
Hi-kvadrat test pokazuje kako ne postoji povezanost između uključenosti u ranu intervenciju i strategija inhibicije – fizičkog kažnjavanja djece koja su obuhvaćena ranom intervencijom ($\chi^2 = 0.0095$; $p > .05$). Stoga se odbacuje pretpostavka o postojanju značajne razlike u odgojnim postupcima između roditelja djece s teškoćama u razvoju koja su obuhvaćena ranom intervencijom i roditelja djece koja nisu njome nisu obuhvaćena u smjeru rjeđeg fizičkog kažnjavanja djece koja su obuhvaćena ranom intervencijom te se zaključuje kako nema značajne razlike u odgojnim postupcima roditelja koji su uključeni u ranu intervenciju i onih koji nisu.

4.2. Povezanost odgojnih strategija roditelja i broja djece u obitelji

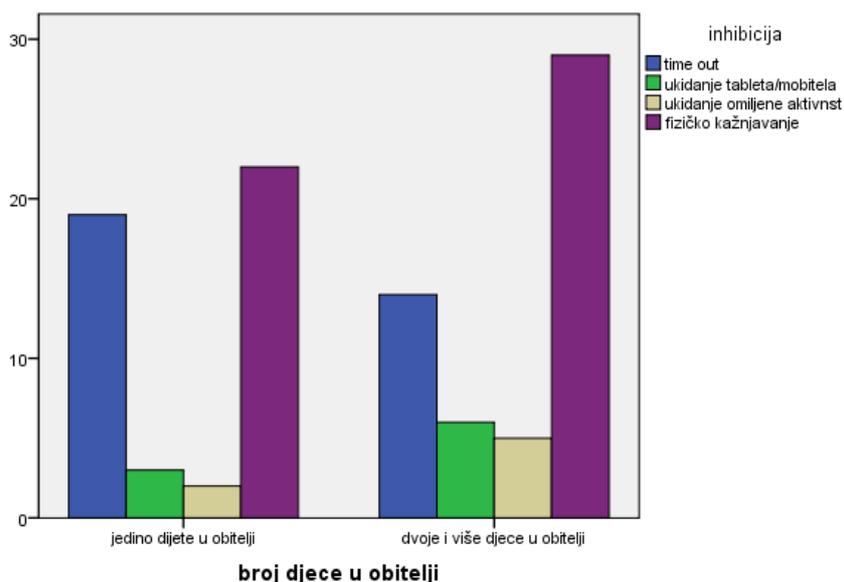
Slika 12. Broj djece u obitelji

Gotovo je podjednak broj obitelji (kućanstava) s jednim i više djece. Tako 46% obitelji ima jedno dijete, dok ostalih 54% ima dvoje i više djece u obitelji. Maksimalno u obitelji živi 4 djece, iako su neka djeca primarno odrastala i u većim obiteljima (do 7 djece), prije nego su bila povjerena skrbnicima i usvojiteljima.

Slika 13. Strategije aktivacije u odnosu na broj djece u obitelji

Iz distribucije je vidljiva podjednaka zastupljenost strategija aktivacije te nepostojanje razlike unutar ovih kategorija ($\chi^2 = 3.221$, $p > .05$), iako je nešto češće prisutno nagrađivanje hranom u obiteljima s dvoje i više djece. U obje je skupine dominantno nagrađivanje tabletom/mobitelom, što bi bilo zanimljivo dodatno istražiti.

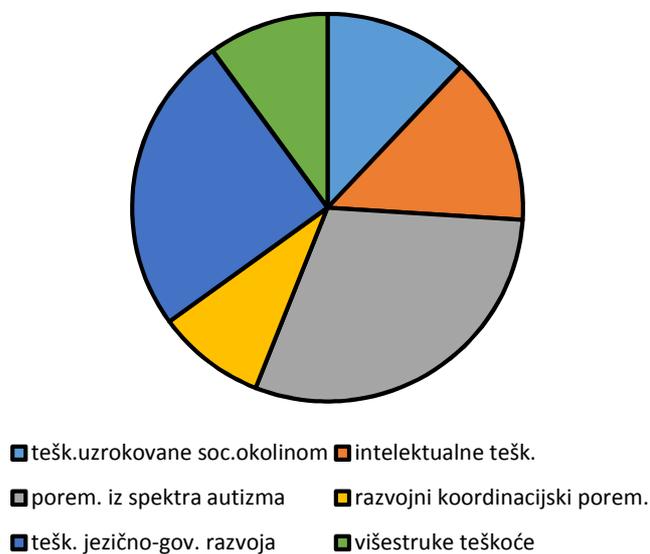

Slika 14. Strategije inhibicije u odnosu na broj djece u obitelji

U obje skupine dominantno je fizičko kažnjavanje, što posebno zabrinjava. Iako roditelji navode da se radi o lakšem fizičkom discipliniranju („malo po guzi“) u slučaju djetetovog neposluha, zabrinjava njegoa dominantnost u odnosu na ostale strategije. Važno je reći kako se kod kodiranja u obzir uzimala prva strategija koju su roditelji navodili, što znači da je moguća i veća prisutnost fizičkog kažnjavanja kada druge strategije „ne upale“, odnosno kada se pokažu neučinkovite. Drugim riječima, moguće je da fizički kažnjavaju i roditelji koji su za dominantnu strategiju inhibicije odabrali neku drugu strategiju, no kada ona ne poluči očekivane rezultate, moguće je kako roditelji prakticiraju fizičko kažnjavanje kao dodatnu strategiju regulacije.

Hi-kvadrat test pokazuje kako ne postoji povezanost između odgojnih strategija roditelja s jednim djetetom i roditelja koji imaju više djece u obitelji ($\chi^2 = 0.3434$; $p > .05$). Stoga se odbacuje pretpostavka o postojanju značajne razlike u odgojnim postupcima između roditelja djece s teškoćama u razvoju kojima je to jedino dijete i roditelja djece s teškoćama u razvoju koji imaju više djece u obitelji u smjeru rjeđeg fizičkog kažnjavanja u obiteljima s jednim djetetom te se zaključuje kako nema statistički značajne razlike u odgojnim postupcima roditelja koji imaju jedno dijete i onih koji imaju više djece u obitelji.

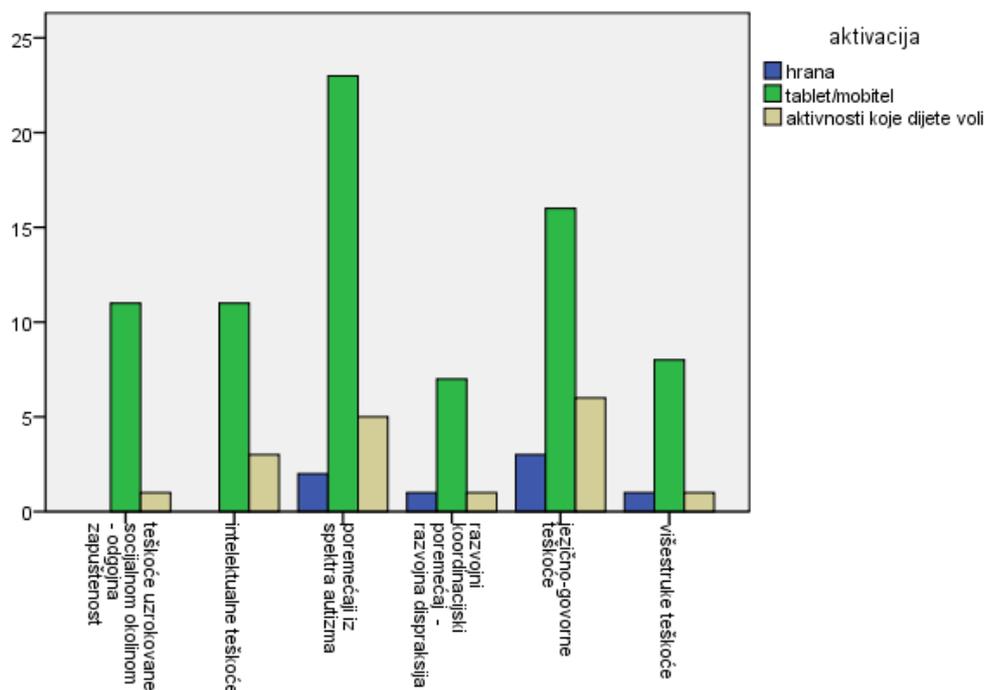
4.3. Povezanost odgojnih strategija roditelja i vrsta teškoća u razvoju

Slika 15. Zastupljenost pojedinih vrsta teškoća u razvoju

Sva djeca čiji su roditelji pristali na sudjelovanje u istraživanju imala su formalno utvrđene ili radne dijagnoze. Prema nalazima koje su roditelji donijeli, 14% djece ima intelektualne teškoće različitog stupnja, 30% poremećaj iz spektra autizma, 9% ima razvojni koordinacijski poremećaj (motoričku dispraksiju), 25% ima zaostajanje u jezično-govornom razvoju, 10% ima

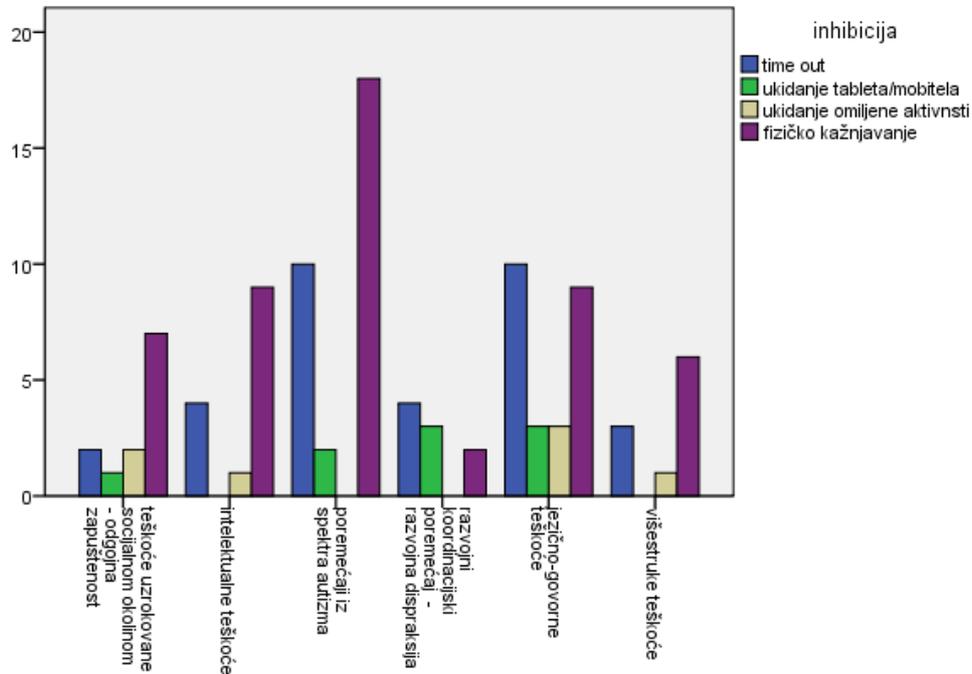
višestruke teškoće u razvoju, dok 12% djece ima teškoće uzrokovane socijalnom okolinom (odgojnu zapuštenost). Ovdje je važno reći kako su formalno utvrđene teškoće pri jedinstvenim tijelima vještačenja pretežito imala djeca s poremećajem iz spektra autizma i djeca s višestrukim teškoćama, dok je u ostalim slučajevima postavljena radna dijagnoza kod jednog od stručnjaka (psiholog, logoped, edukacijski rehabilitator, neuropedijatar). Zanimljiva je pojava kategorije teškoća uzrokovana socijalnom okolinom (odgojna zapuštenost). Ovdje se, naime, radi o roditeljima kojima je izrečena mjera nadzora nad iznošenjem roditeljskih obveza od strane nadležnih centara za socijalnu skrb, te su se roditelji javljali u sklopu svojih obveza suradnje s dječjim vrtićima i stručnjacima. Radnu dijagnozu odgojne zapuštenosti postavili su psiholozi pri nadležnim centrima za socijalnu skrb. Ovo je posebno važno ako se u obzir uzmu pretpostavke da su djeca u socijalno depriviranim okolinama u većem riziku od zlostavljanja, zbog čega je ovoj populaciji prilikom prikupljanja podataka i savjetovanja dana posebna pozornost u smislu obaveznog savjetovanja roditelja u trenutku istraživanja te upućivanja roditelja u lokalna savjetovališta za roditelje kao i savjetovanje odgojitelja za praćenje djeteta i suradnju s obiteljima.

Slika 16. Strategije aktivacije u odnosu na vrste teškoća u razvoju

U slučaju svih vrsta teškoća u razvoju najznačajnije mjesto pripada nagrađivanje korištenjem tehnologije (tableta i mobitela), dok su ostale strategije manje prisutne. Aktivacija (nagrađivanje) tehnologijom najčešće je prisutno kod djece s poremećajima iz spektra autizma, jezično-govornim teškoćama te intelektualnim teškoćama i odgojnom zapuštenosti. Najniža

razina uporabe tehnologije kod djece je koja imaju razvojni koordinacijski poremećaj. Može se reći da najveći pristup tehnologiji imaju djeca kojoj je to najmanje potrebno, s aspekta razvoja i razvojne primjerenosti.

Slika 17. Strategije inhibicije u odnosu na vrste teškoća u razvoju

Kao strategije inhibicije roditelji najčešće koriste fizičko kažnjavanje, koje je nešto češće prisutno kod djece s poremećajima iz spektra autizma, višestrukim teškoćama i jezično-govornim teškoćama. Najrjeđe je prisutno ukidanje omiljene aktivnosti. Tako primjerice u kategoriji djece s poremećajima iz spektra autizma i razvojnog koordinacijskog poremećaja ove strategije uopće nema iako je bila prisutna u strategijama aktivacije.

Hi-kvadrat test pokazuje kako ne postoji povezanost između vrsta teškoća u razvoju i strategija odgoja roditelja ($\chi^2 = 3.447, p > .05$). Stoga se odbacuje pretpostavka o postojanju značajne razlike u odgojnim postupcima roditelja djece u odnosu na vrstu teškoće u smjeru češćeg fizičkog kažnjavanja djece s intelektualnim teškoćama i poremećajem iz spektra autizma te se zaključuje kako nema značajne razlike u odgojnim postupcima roditelja i vrste teškoća u razvoju.

5. RASPRAVA

Provedeno istraživanje pokazuje kako roditelji posjeduju određene alate, ali ih ne koriste sustavno i ne povezuju mogućnosti njihovoga zajedničkoga djelovanja i učinaka. Tako više motiviraju dijete s omiljenim aktivnostima, ali ih rjeđe uskraćuju od djeteta iako bi mogli - njih 17% koristi aktivaciju djeteta kroz omiljene aktivnosti, ali samo 7% uskraćuje preferirane aktivnosti kod pojave nepoželjnih ponašanja. Taj je omjer još veći ako se pogleda nagrađivanje omiljenim predmetom (tabletom/mobitelom) – to čini čak 76% roditelja, dok svega 9% inhibira nepoželjna ponašanja oduzimanjem tableta/mobitela. Umjesto toga, značajan postotak roditelja (51%) poseže za fizičkim kažnjavanjem djeteta kao dominantnom odgojnom strategijom. To pokazuje kako roditelji intuitivno posjeduju određene kapacitete potrebne za aktivaciju djeteta, no u operacionalizaciji strategija trebaju dodatno savjetovanje o načinima korištenja postojećeg sustava aktivacije u svrhu postizanja poželjnih ponašanja, a bez fizičkog kažnjavanja djece. Pretpostavka da roditelji obuhvaćeni ranom intervencijom rjeđe fizički kažnjavaju djecu nije potvrđena te se nepostojanje značajne razlike između roditelja koji su obuhvaćeni ranom intervencijom i onih koji nisu argumentira nedovoljno transparentnim programima rane intervencije u koji su obitelji uključene. Iako su roditelji navodili da su uključeni u savjetovanja i rehabilitacijsko-terapijske postupke kod različitih stručnjaka, istraživanje je pokazalo kako jedan značajni dio roditelja ide na Neurofeedback i Tomatis, koje pripadaju znanstveno neutemeljenim terapijama o kojima nema dovoljno istraživanja u kontekstu rane intervencije. Uz to, nisu obuhvaćena pitanja o vrsti programa u koje su uključeni i/ili stručnoj educiranosti (specijaliziranosti) pružatelja usluga rane intervencije. S obzirom na to da su istraživanjem obuhvaćene pretežito županije Istočne Hrvatske u kojoj je dugi niz godina prisutan deficit stručnjaka edukacijsko-rehabilitacijskog profila kao i stručnjaka – specijalista rane intervencije, moguće je kako roditelji, unatoč porastu usluga rane intervencije, ipak ne dobivaju primjerenu podršku, već je stručna podrška korektivno-kompenzacijskog tipa. Izostanak povezanosti programa rane intervencije i smanjenja fizičkog kažnjavanja djece pronalaze Gonzales, Ateah, Durrant i Feldegaier (2019), sugerirajući da na smanjenje fizičkog kažnjavanja utječu neki drugi, nepoznati čimbenici, a ne program rane intervencije. Na temelju rezultata u ovome istraživanju, moguće je zaključiti kako je fizičko kažnjavanje teško „promjenjiva“ strategija ponašanja jer traži manje kognitivnog napora od roditelja, odnosno fizičko kažnjavanje ne zahtjeva da roditelji ulaze u metarazinu vlastitih znanja o potencijalnim razlozima ponašanja djeteta. Također, ne može se u potpunosti isključiti utjecaj adulto-centričke socijalne paradigme koja vlada u zemljama tranzicije, a u kojoj je dijete u submisivnoj poziciji *ab origine*.

Potencijalni razlog je i prihvatljivost svih oblika nasilja, unatoč zakonskom uređenju i proklamiranim vrijednostima nenasilja i demokracije. U prilog potonjemu govori istraživanje Velki i Bošnjak (2012) koje pronalaze kako roditelji imaju tolerantan stav prema fizičkom kažnjavanju djece i roditeljsku orijentaciju prema uvježbavanju posluha djece. Razvojni slijed strategija inhibicije ide od manje restriktivnih prema više restriktivnim razinama, pa sve do fizičkoga kažnjavanja (Larzelere i sur., 2013), zbog čega se može pretpostaviti kako su roditelji dulje vremena s djetetom u disbalansu – moguće da djeca dulji vremenski period manifestiraju nepoželjna ponašanja što je dovelo do prevladavanja fizičkog kažnjavanja u ovome istraživanju, a da u međuvremenu nisu ojačali svoje snage za nošenje s djetetovim reakcijama. U prilog ovome promišljanju govori i relativno visoka prosječna kronološka dob djece (M=53,18 mjeseci) te podjednaki broj onih koji jesu i nisu obuhvaćeni ranom intervencijom. Roditelji svoje postupke odgoja mijenjaju kako dijete odrasta (Bates i Petit, 2015), što je u odnosu na Bronfenbrennerovu teoriju sukladno međudnosu mikrosustava i kronosustava u čijoj se interakciji odvija mijenjanje odgojnih strategija roditelja tijekom vremena. Larzelere i sur. (2010) upozoravaju kako učestalost primjene strategija aktivacije i inhibicije treba s vremenom opadati pa ako su one relativno stabilne ili se povećavaju u svojoj brojnosti ili intenzitetu kako dijete odrasta, umjesto da se spontano smanjuju, to znači da su odabrane strategije neučinkovite. Stoga bi savjetodavni rad s roditeljima vezano uz odgoj djece trebao postati sastavnim dijelom razvojno primjerene prakse rane intervencije.

Broj djece u obitelji također se nije pokazao statistički značajnim u odnosu na strategije odgoja, što je nešto drugačije od istraživanja drugih autora u svijetu i u nas (Pećnik i sur., 2009; MacKenzie i sur., 2012). Dobiveni rezultati tumače se kao nedovoljna raznolikost unutar odabrane varijable. Odnosno, podjednaki broj obitelji ima jedno ili dvoje djece, a tek manji broj ima više od dvoje djece. Jedno dijete u kućanstvu ima 42% obitelji. Povezanost fizičkog kažnjavanja s brojem djece u obitelji povezuje se sa socioekonomskim uvjetima i stresom kod roditelja, no ovdje valja istaknuti kako se oko 80% roditelja izjasnilo da su im životni uvjeti prosječni ili iznad prosjeka, iako četvrtina majki nije zaposlena. Pretpostavka je kako su primanja ipak obiteljima dostatna, što ih onda rasterećuje briga oko svakodnevnih životnih troškova. Također, pokazalo se kako je određeni broj djece izuzet iz primarne, biološke obitelji, u kojoj prethodno jest živio veći broj djece, no nedostaju detaljniji anamnestički podatci o tom periodu djetetova života. Iako neka istraživanja pokazuju povezanost fizičkoga kažnjavanja s brojem djece u obitelji, ovdje nije pronađena takva povezanost.

U odnosu na vrstu teškoće u razvoju, nepostojanje značajne povezanosti tumači se u okvirima neujednačenosti kategorija koje su se obrađivale (vrsta teškoća u razvoju) i raznolike prakse rane dijagnostike zbog čega je tek jedan manji dio djece imao formalno utvrđene teškoće u razvoju (imaju rješenje tijela vještačenja) te se zapravo radi o rizičnoj djeci, a ne djeci s teškoćama u razvoju. Također, određene vrste teškoća u razvoju u ovome istraživanju nisu dominantno vezane uz teškoće samoregulacije, što je u istraživanjima o inhibiciji, posebice fizičkom kažnjavanju, kod drugih autora (Woolfson i Grant, 2006; Larzelere i sur., 2010; Carlo i sur, 2010; Gonzales i sur., 2019) bio važan aspekt istraživanja.

Iako prethodno nije bilo planirano utvrđivanje povezanosti unutar strategija aktivacije i inhibicije, dodatno je načinjena statistička obrada Fisherovim egzaktnim testom koji je pokazao povezanost između strategija aktivacije i strategija inhibicije ($F = 16.38$, $p < .01$) pri čemu je jačina te povezanosti bila velika (Cramer's $V = 0.29$, $p < .01$). Post hoc analiza standardiziranih rezultata pokazala je kako roditelji koji češće koriste „time-out“ kao strategiju inhibicije istovremeno češće nagrađuju dijete aktivnostima koje ono voli ($z = 2.2.$, $p < .05$). Također, utvrđeno je da roditelji koji dijete aktiviraju tabletom/mobitelom, češće inhibiraju dijete lakšim fizičkim kaznama ($\chi^2 = 8.5424$, $p < .01$).

Dobiveni (dodatni) rezultati pokazuju kako postoje određene skupine ponašanja (parovi strategija inhibicije i aktivacije) čija kombinacija ukazuje na potencijalnu rizičnost za fizičko kažnjavanje. Roditelji koji češće koriste tablet/mobitel u većemu su riziku od prakticiranja fizičke kazne te bi toj kategoriji roditelja trebalo dati dodatnu pozornost prilikom savjetovanja. Roditelji koji za aktivaciju (nagrađivanje) djeteta nude djetetu omiljenu aktivnost češće od ostalih prakticiraju „time-out“ te bi ih trebalo savjetovati o primjerenom obliku, trajanju i korištenju „time-outa“ u svrhu usmjeravanja djeteta u alternativnu aktivnost, u skladu s principima razvojne primjerenosti.

5.1. Teškoće i ograničenja istraživanja

Najveći je nedostatak ovoga istraživanja nepostojanje kontrolne skupine, kao i sama metoda prikupljanja podataka tj. intervju. S obzirom na to da su se podatci prikupljali etnografskom metodom intervjuiranja nije se mogla utvrditi stvarna učestalost kažnjavanja i nagrađivanja, konteksta u kojemu se to događalo niti perspektiva djeteta o istome. Uzimajući u obzir postojanje neartikuliranih socijalnih očekivanja o poželjnim osobinama roditelja i primjerenog roditeljstva, postoji mogućnost kako su narativi roditelja bili donekle korigirani u smjeru reduciranja informacija o razlozima i učestalosti fizičkog kažnjavanja. Roditelji nisu pitani o gradaciji aktivacije i/ili inhibicije i/ili o zamjenskim opcijama koje nude djetetu, nego samo o

dominantnim strategijama. Intervjuiranju nije bila pridružena skala procjene djetetova ponašanja te bi u budućim istraživanjima to bilo potrebno dodati. Također, nije u potpunosti provjerena pouzdanost dokumentacije koju su roditelji donijeli (nije do kraja poznato jesu li sve donijeli ili su „odabrali“ samo neke nalaze). Poseban je izazov bilo upravljanje vremenskim aspektima istraživanja i osiguravanje primjerenog prostora i vremena za razgovor s roditeljima i savjetovanje prema potrebi. Zanimljiva je bila pojava roditelja kojima je prethodno bila izrečena mjera od strane centra za socijalnu skrb, pojava skrbnika (bake) i usvojene djece što nije bilo očekivano. U navedenim slučajevima postavlja se pitanje prethodnih iskustava djeteta i mogućnosti utjecaja na promjene bez kontinuirane podrške tim obiteljima.

5.2. Praktične implikacije

Rana intervencija u Republici Hrvatskoj trenutačno nije dovoljno poduprta znanstvenim istraživanjima i spoznajama. Postojeća praksa rane intervencije je raznolika, lokalno specifična i netransparentna. Ranu intervenciju provode različiti stručnjaci u različitim institucijama, ponajviše u udrugama u kojima često ne postoji dostatan broj primjereno obrazovanih i specijaliziranih stručnjaka, što je posebice problem u županijama Istočne Hrvatske. Također, ne postoje indikatori kvalitete rane intervencije i sustava monitoringa u smislu kompetencija i/ili profesionalne odgovornosti pružatelja usluga. Umjesto toga, postoji konfuzija po pitanju što je rana intervencija, kako ona treba izgledati, tko ju može pružati i za nju primati naknadu. Roditelji su u tom kontekstu instrumentalizirani, potrebe obitelji su u drugome planu, a sam odgoj marginaliziran.

Razvojno primjerena praksa odgoja djece s teškoćama u razvoju zahtijeva veći broj različitih programa za roditelje i obitelji temeljnih na strateškim planovima Republike Hrvatske i Europske Unije. Njima bi se jačali pedagoški kapaciteti roditelja u smjeru prevencije zlostavljanja, poremećaja u ponašanju djece ili uspostavljanja optimalnih, harmoničnih obrazaca interakcije roditelja i djeteta. Stoga bi u Republici Hrvatskoj roditeljima trebali biti dostupni različiti programi podrške, temeljeni na znanstvenim spoznajama i kulturološki smješteni u odnosu na regiju i uvjete u kojima se provode.

Naposljetku, možda utopijsko promišljanje o promjeni društvene paradigme u smjeru salutogeneze gdje će se smanjiti socijalni pritisak na roditelje u procesu odgoja u smislu produciranja submisivnih obrazaca ponašanja njihove djece. Umjesto toga, naglasak staviti na mijenjanje društvenih očekivanja od djece i roditelja u smjeru davanja prednosti podržavajućim, harmoničnim odnosima i procesu građenja razumijevanja reakcija djece, ispred korekcije ponašanja i okrivljavanja roditelja za djetetovo „loše“ ponašanje. Stručnjaci u svojem radu

trebaju njegovati deontološku etiku u odnosu na savjetovanje roditelja o razvojno primjerenim postupcima odgoja u obitelji, a ne samo o rehabilitacijskim postupcima koji se mogu primjenjivati u obitelji.

6. ZAKLJUČAK

Roditelji intuitivno reagiraju na djetetove potrebe i ponašanja, pri čemu koriste strategije aktivacije i inhibicije jer time mogu izazvati djetetove brze reakcije i dobiti osjećaj veće kontrole upravljanja situacijom. Moguće da roditelji intuitivno pokušavaju, kroz procese aktivacije i inhibicije, potaknuti dijete na diskriminaciju, generaliziranje i internaliziranje partikularnih ponašanja, što i jest osnova učenja, ali se u ovome istraživanju to pokazalo neučinkovito, čemu u prilog govori visoka zastupljenost fizičkoga kažnjavanja kao dominantne odgojne strategije. Također, postoje određene kombinacije roditeljskih strategija čiji kumulativni učinci generiraju veće rizike za fizičko kažnjavanje djece, što bi bilo potrebno dodatno istražiti. Roditeljske strategije odgoja mijenjanju se tijekom djetetova odrastanja zbog čega ih je potrebno kontinuirano istraživati. U ranome djetinjstvu naglasak je na uspostavljanju funkcionalnosti u biološkim potrebama djece (hranjenje, spavanje, davanje terapije i/ili provođenje terapijskih postupaka kod kuće) i obiteljskoj dinamici (radne i svakodnevne obveze članova obitelji, uključenosti u terapije i dječji vrtić itd.), pri čemu su odgojni postupci u drugom planu u smislu promišljanja o njihovoj kvaliteti i dugoročnim učincima. Umjesto toga, odgojne strategije su *ad hoc* postupci koje roditelji ne percipiraju da su u njihovoj moći. U odnosu na rezultate istraživanja stranih autora koji su uspjeli točno identificirati oblike fizičkog kažnjavanja djece i dobivene podatke u ovome radu, može se zaključiti kako su roditelji u Republici Hrvatskoj skloni kondicionalnim strategijama inhibicije, s dominantnim fizičkim kažnjavanjem u slučaju kada dijete ne prati upute, ponaša se suprotno od roditeljskih uputa ili općih socijalnih normi. Pritom uključenost djeteta u ranu intervenciju, broj djece u obitelji i vrsta teškoće u razvoju nemaju utjecaja na roditeljske strategije odgoja.

7. LITERATURA

Anić, V. (2006). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Znanje, str. 807.

Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. New York: A. A. Knopf.

Blackburn, S. (2016). *Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, str. 435, 498.

Bansal, P. S., Haas, S. M., Willoughby, M.T., Coles, E. K., Pelham, W. E., Waschbusch, D. A. (2019). A pilot study of emotional response to time-out in children with conduct problems and callous-unemotional traits. *Psychological report, 0*, 1-21. doi: 10.1177/0033294119884014

Bates, J. E., Petit, G. S. (2015). Temperament, Parenting, and Social Development. U J. E. Grusec, P. D. Hastings (Ur.), *Handbook of Socialization: Theory and Research* (str. 372-397). New York: The Guilford Press.

Baumrind, D. (2013). Authoritative parenting revisited: History and current status. U R. E. Larzelere, A. S. Morris, A. W. Harrist (Ur.), *Authoritative Parenting: Synthesizing Nurture and Discipline for Optimal Child Development* (str. 11-31). Washington: APA.

Bayat, M. (2011). Clarifying Issues Regarding the Use of Praise with Young Children. *Topics in Early Childhood Special Education, 31*, 121-128. doi: 10.1177/0271121410389339

Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development, 55*, 83-96.

Belsky, J. (2005). Differential susceptibility to rearing influence: An evolutionary hypothesis and some evidence. U B. Ellis, D. F. Bjorklund (Ur.), *Origins of the social mind: Evolutionary psychology and child development* (str. 139-163). New York: Guilford Press.

Bjoernebekk, G. (2007). Reinforcement sensitivity theory and major motivational and self-regulatory processes in children. *Personality and Individual Differences, 43*, 1980-1990. doi: 10.1016/j.paid.2007.06.010

Bjorklund, D. F., Ellis, B. J. (2005). Evolutionary Psychology and Child Development: An Emerging Synthesis. U B. Ellis, D. F. Bjorklund (Ur.), *Evolutionary psychology and child development* (str. 3-18). New York: The Guilford Press.

Bornstein, M. C., Bradley, R. H. (2003). *Socioeconomic status, parenting, and child development*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Boutwell, B. B., Franklin, C. A., Barnes, J. C., Beaver, K. M. (2011). Physical Punishment and Childhood Aggression: The Role of Gender and Gene-Environment Interplay. *Aggressive Behavior, 37*, 559-568. doi: 10.1002/ab.20409

Bredenkamp, S. (1993). *Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs: Serving Children from Birth Through Age 8*. Washington DC: NAEYC.

Brezinka, W. (1978). *Metatheorie der Erziehung*. Basel: Ernst Reinhardt Verlag.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1990). *Who cares for children?*
Preuzeto 12. 3. 2013. godine s <http://hcl.handle.net/2115/25254>

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. U M. Gauvain, M. Cole, (Ur.), *Readings on the development of children* (str. 37-43). New York: Freeman.

Bronfenbrenner, U. (2007). Interacting systems in human development. Research paradigms: present and future. U N. Bolger i sur. (Ur.), *Persons in context: Developmental processes* (str. 25-50). Cambridge: Cambridge University Press.

Bronfenbrenner, U., Morris. P. A. (2006). The Bioecological Model of Human Development. U R. M. Lerner (Ur.), *Handbook of Child's Psychology, 6th edition, Vol. 1: Theoretical Models of Human Development* (str. 793-829). Hoboken, NJ: Wiley & Sons Inc.

Carlo, G., Mestre, M. V., Samper, P., Tur, A., Armenta, B. E. (2010). The longitudinal relations among dimensions of parenting styles, sympathy, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviors. *International Journal of Behavioral Development*, 35, 116-124.
doi: 10.1177/0165025410375921

Chavis, A., Hudnut-Beumler, J., Webb, M. W. i sur. (2013). A brief intervention affects parents' attitudes toward using less physical punishment. *Child Abuse & Neglect*, 37, 1192-1201.
doi: 10.1016/j.chiabu.2013.06.003

Cierpka, M., Cierpka, A. (2015). Entwicklungsgerechtes Trotzen, persistierendes Trotzen und aggressives Verhalten. U M. Cierpka (Ur.), *Regulationsstörungen* (str. 263-284). Heidelberg: Springer-Verlag.

Colder, C. R., O'Connor, R. M. (2004). Gray's Reinforcement Sensitivity Model and Psychopathology: Laboratory and Questionnaire Assessment of the BAS and BIS. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, 435-451. doi: 10.1023/B:JACP.0000030296.54122.b6

Colder, C. R. i sur. (2011). Revised reinforcement sensitivity theory and laboratory assessment of BAS and BIS in children. *Journal of Research in Personality*, 45, 198-207.
doi: 10.1016/j.jrp.2011.01.005

Corr, P. J., Pickering, A. D., Gray, J. A. (1995). Personality and reinforcement in associative and instrumental learning. *Personality and Individual Differences*, 19, 47-71.
doi: 10.1016/0191-8869(95)00013-V

Corr, P. J. (2002). J. A. Gray's reinforcement sensitivity theory: a tests of the joint subsystems hypothesis of anxiety and impulsivity. *Personality and Individual Differences*, 33, 511-532.
doi: 10.1016/S0191-8869(01)00170-2

Corr, P. J. (2008). Reinforcement Sensitivity Theory (RST): Introduction. U P. Corr (Ur.), *The Reinforcement Sensitivity Theory of Personality* (str. 4-43). New York: Cambridge University Press.

- Darling, N., Steinberg, L. (1993). Parenting Style as Context: An Integrative Model. *Psychological Bulletin*, 113, 487-496.
- Dehu, R., Brettner, S., Freiberger, D. (2015). *Soziale Kompetenz bei Kindern und Jugendlichen*. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Delale, E. A., Pećnik, N. (2009). Učestalost i međuodnosi korektivnih i preventivnih odgojnih postupaka majki djece predškolske dobi. *Ljetopis socijalnoga rada*, 17, 49-69.
- Delin, C. R., Baumeister, R. F. (1994). Praise: More Than Just Social Reinforcement. *Journal of Theory of Social Behaviour*, 24, 219-241. doi: 10.1111/j.1468-5914.1994.tb00254.x
- Derman-Sparks, L., ABC Task Force (1993). *Anti-Bias Curriculum: Tools for Empowering Young Children*. Washington DC: NAYEC.
- Dietz, T. L. (2000). Disciplining children: Characteristics associated with the use of corporal punishment. *Child Abuse & Neglect*, 24, 1529-1542. doi: 10.1016/S0145-2134(00)00213-1
- Donkin, J., Roberts, J., Tedstone, A., Marmot, M. (2014). Family socio-economic status and young children's outcomes. *Journal of Children's Services*, 9, 83-95. doi: 10.1108/JCS-01-2014-0004
- Felizardo, S., Ribeiro, E., Amante, M. J. (2016). Parental adjustment to disability, stress indicators and the influence of social support. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 217, 830-837. doi: 10.1016/j.sbspro.2016.02.157
- Forman, D. R., Aksan, N., Kochanska, G. (2004). Toddlers' Responsive Imitation Predicts Preschool Age Conscience. *Psychological Science*, 15, 699-704. doi: 10.1111/j.0956-7976.2004.00743.x
- Gärtner, K. A., Vetter, V. C., Schäfering, M., Reuner, G., Hertel, S. (2018). Training of parental scaffolding in high-economic status families: How do parents of full-and preterm-born toddlers benefit? *British Journal of Educational Psychology*, 88, 300-322. doi: 10.1111/bjep.12218
- Gershoff, E. T., Mistry, R. S., Crosby, D. A. (2014). Introduction: Contextualizing Child Development. U E. T. Gershoff, R. S. Mistry, D. A. Crosby (Ur.), *Societal Contexts of Child Development* (str. 18-30). Oxford: Oxford University Press.
- Gershoff, E. T., Grogan-Kaylor, A., Lansford, J. E., Chang, L., Zelli, A., Deater-Deckard, K., Dodge, K. A. (2010). Parent discipline in an international sample: Associations with child behaviors and moderation by perceived normativeness. *Child development*, 81, 487-502.
- Gonzales, M., Ateah, C. A., Durrant, J. E., Feldegaier, S. (2019). The impact of the Triple P Seminars series on Canadian parents' use of physical punishment, non-physical punishment and non-punitive responses. *Behaviour Change*, 36, 102-120. doi: 10.1017/bec.2019.7
- Gray, J. A., McNaughton, N. (2003). *Anxiety: An Enquiry into the Functions of the Septo-Hippocampal System*. New York: Oxford University Press.

- Grskovic, J. A., Hall, A. M., Montgomery, D. J., Vargas, A. U., Zentall, S. S., Belfiore, P. J. (2004). Reducing time-out assignments for students with emotional behavioral disorders in a self-contained classroom. *Journal of Behavioral Education, 13*, 25-36.
- Gunderson, E. A., Gripshover, S. J., Romero, C., Dweck, C. S., Goldin-Meadow, S., Levine S. C. (2013). Parent Praise to 1- to 3-Year-Olds Predicts Children Motivational Frameworks 5 years Later. *Child Development, 84*, 1526-1541. doi: 10.1111/cdev.12064
- Henderlong, J., Lepper, M. R. (2002). The effects of praise on children's intrinsic motivation: A review and synthesis. *Psychological Bulletin, 128*, 774-795. doi: 10.1037//0033-2909.128.5.774
- Holden, G. W., West, M. J. (1989). Proximal regulation by mothers: A demonstration of how differences in styles affect young children. *Behavior, Child, Development, 60*, 64-69.
- Hupp, J. M., Munala, L., Kaffenberger, J. A., Hensley Wessell, M. B. (2011). The Interactive Effect of Parental Education on Language Production. *Current Psychology, 30*, 312-323. doi: 10.1007/s12144-011-9118-x
- Irović, S., Krstović, J. (2000). Vrijednosni sustav roditelja/ odgojitelja i autonomija djeteta. U N. Babić, S. Irović (Ur.), *Interakcija odrasli – dijete i autonomija djeteta* (str. 7-23). Osijek: Visoka učiteljska škola.
- Kalff, A. C., Kroes, M., Vles, J. S. H., Bosma, H., Feron, F. J. M., Hendriksen, J. G. M., ... Jolles, J. (2001). Factors affecting the relation between parental education as well as occupation and problem behaviour in Dutch 5-to 6-year-old children. *Social Psychiatry, 36*, 324-331. doi: 10.1007/s001270170036
- Kant, I. (1990). *Kritika praktičkog uma*. Zagreb: Naprijed.
- Kim, S., Kochanska, G. (2012). Child Temperament Moderates Effects of Parent-Child Mutuality on Self-Regulation: A Relationship-Based Path for Emotionally Negative Infants. *Child Development, 83*, 1275-1289. doi: 10.1111/j.1467-8624.2012.01778.x
- Knyazev, G. G., Wilson, G. D., Slobodskaya, H. R. (2008). Behavioural activation and inhibition in social adjustment. U P. Corr (Ur.), *The Reinforcement Sensitivity Theory of Personality* (str. 415-430). New York: Cambridge University Press.
- Kochanska, G., Murray, K. T. (2000). Mother-Child Mutually Responsive Orientation and Conscience Development: From Toddler to Early School Age. *Child Development, 71*, 417-431. doi: 10.1111/1467-8624.00154
- Kochanska, G., Coy, K. C., Murray, K. T. (2001). The Development of Self-Regulation in the First Four Years of Life. *Child Development, 72*, 1091-1111. doi: 10.1111/1467-8624.00336
- Kochanska, G., Aksan, N., Prisco, T. R., Adams, E. E. (2008). Mother-child and father-child mutually responsive orientation in the first years and children outcomes at preschool age: mechanisms of influence. *Child Development, 79*, 30-44.

Kochanska, G., Kim, S. (2013). Difficult temperament moderate links between maternal responsiveness and children's compliance and behavior problems in low-income families. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 323-332. doi: 10.1111/jcpp.12002

Kochanska, G., Kim, S., Boldt, L. J. (2013). Origins of children's externalizing behavior problems in low-income families: Toddlers' willing stance toward their mothers as the missing link. *Development and Psychopathology*, 25, 891-901. doi: 10.1017/S0954579413000254

Laible, D., Thompson, R. A., Froimson, J. (2015). Early Socialization: The Influence of Close Relationships. U J. E. Grusec, P. D. Hastings (Ur.), *Handbook of Socialization: theory and research* (str. 35-60). New York: The Guilford Press.

Larzelere, R. E., Kuhn, B. R. (2005). Comparing Child Outcomes of Physical Punishment and Alternative Disciplinary Tactics: A Meta-Analysis. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 1, 1-37. doi: 10.1007/s10567-005-2340-z

Larzelere, R. E., Cox, R. B., Mandara, J. (2013). Responding to misbehavior in young children: How authoritative parents enhance reasoning with firm control. U R. E. Larzelere, A. S. Morris, A. W. Harrist (Ur.), *Authoritative Parenting: Synthesizing Nurture and Discipline for Optimal Child Development* (str. 89-111). Washington: APA.

Larzelere, R. E., Cox, R. B., Smith, L. (2010). Do nonphysical punishments reduce antisocial behavior more than spanking? A comparison using the strongest previous causal evidence against spanking. *BMC Pediatrics*, 10, 1-17. doi: 10.1186/1471-2431-10-10

Lee, H. I., Kim, Y. H., Kesebir, P., Han, D. E. (2016). Understanding when Parental Praise Leads to Optimal Child Outcomes: Role of Perceived Praise Accuracy. *Social Psychology and Personality Science*, 8, 1-10. doi:10.1177/1948550616683020

Leijten, P., Thomaes, S., de Castro, B. O., Dishion, T. J., Matthys, W. (2016). What good is labeling what's good? A field experimental investigation of parental labeled praise and children compliance. *Behaviour research and therapy*, 87, 134-141. doi: 10.1016/j.brat.2016.09.008

Leutar, Z., Oršulić, V. (2015). Povezanost socijalne podrške i nekih aspekata roditeljstva u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju. *Revija za socijalnu politiku*, 22, 153-176. doi: 10.3935/rsp.v22i2.1219

Locke, J. (1779). *Some Thoughts Concerning Education*. London: J&R Tonson.

Pribavljeno 29. 1. 2018. s

<https://ia800201.us.archive.org/0/items/13sometthoughtscon00lockuoft/13sometthoughtscon00lockuoft.pdf>

Luman, M., Van Meel, C. S., Osterlaan, J., Geurts, H. M. (2012). Reward and Punishment Sensitivity in Children with ADHD: Validating the Sensitivity to Punishment and Sensitivity to Reward Questionnaire for Children (SPSRQ-C). *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, 145-157. doi: 10.1007/s10802-011-9547-x

Ljubešić, M. (2000). Interakcija odrasli – dijete i autonomija djeteta. U N. Babić, S. Irović (Ur.), *Interakcija odrasli – dijete i autonomija djeteta* (str. 130-137). Osijek: Visoka učiteljska škola.

Ljubešić, M. (2013). Roditelji i dijete s teškoćama u razvoju. U N. Pećnik (Ur.), *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 84-98). Zagreb: UNICEF.

MacKenzie, M. J., Nicklas, E., Waldfogel, J., Brooks-Gunn, J. (2012). Corporal punishment and child behavioral and cognitive outcomes through 5 years of age: Evidence from a contemporary urban birth cohort study. *Infant and Child Development*, 21, 3-33.

Magnusson, D., Stattin, H. (2006). The Person in Context: A Holistic-Interactionistic Approach. U R. M. Lerner (Ur.), *Handbook of Child's Psychology, 6th edition, Vol. 1: Theoretical Models of Human Development* (str. 400-464). Hoboken, NJ: Wiley & Sons Inc.

Martinac Dorčić, M., Ljubešić, M. (2009). Psihološka prilagodba roditelja na dijete s kroničnom bolešću. *Društvena istraživanja*, 18, 1107-1129.

Milić Babić, M., Laklija, M. (2013). Strategije suočavanja kod roditelja djece predškolske dobi s teškoćama u razvoju. *Socijalna psihijatrija*, 41, 215-225.

Möhler, E., Resch, F. (2014). Temperament. U M. Cierpka (Ur.), *Frühe Kindheit 0-3 Jahre: Beratung und Psychotherapie für Eltern mit Säuglingen und Kleinkindern* (str. 39-56). Berlin: Springer.

Padilla-Walker, L. M., Carlo, G., Christensen, K. J., Yorhason, J. B. (2012). Bidirectional Relations Between Authoritative Parenting and Adolescents' Prosocial Behaviors. *Journal of Research on Adolescence*, 22, 400-408. doi: 10.1111/j.1532-7795.2012.00807.x

Pećnik, N. i sur. (2013). *How Parents and Communities Care for the Youngest Children in Croatia: Summary of the Main Results and Recommendations*.

Pribavljeno 5. 2. 2020. s https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/How-Parents-and-Communities-Care-for-the-Youngest-Children-in-Croatia_Summary.pdf

Petscher, E. S., Rey, C., Bailey, J. S. (2009). A review of empirical support for differential reinforcement of alternative behavior. *Research in Developmental Disabilities*, 30, 409-425. doi: 10.1016/j.ridd.2008.08.008

Plato (2005). *Meno and Other Dialogues*. Oxford: Oxford University Press.

Rašan, I., Car, Ž, Ivšac Pavliša, J. (2017). Doživljaj samoga sebe i okoline kod roditelja djece urednog razvoja i roditelja djece s razvojnim teškoćama. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53, 72-87.

Retzlaff, R. (2014). Behinderte und Chronisch Kranke Kinder. U M. Cierpka (Ur.), *Frühe Kindheit 0-3 Jahre: Beratung und Psychotherapie für Eltern mit Säuglingen und Kleinkindern* (str. 373-384). Heidelberg: Springer Verlag.

Reynolds, C. R., Fletcher-Jenzen, E. (2007). *Encyclopedia of Special Education*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.

Roberts, L., Marx, J. M., Musher-Eizenman, D. R. (2017). Using food as a reward: An examination of parental reward practices. *Appetite*, 120, 318-326. doi: 10.1016/j.appet.2017.09.024

Rogoff, B. (2003). *The Cultural Nature of Human Development*. Oxford: Oxford University Press.

Sanghag, K., Kochanska, G. (2012). Child temperament moderates effects of parent-child mutuality on self-regulation: A relationship-based path for emotionally negative infants. *Child development*, 83,1275-1289. doi: 10.1111/j.1467-8624.2012.01778.x

Schuh, D., Hippler, K., Schubert, M. T. (2011). Kohärenzgefühl und Stress von Eltern chronisch Kranker und psychisch auffälliger Kinder. *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 61, 398-404. doi: 10.1055/s-0031-1283131

September, S. J., Rich, E. G., Roman, N. V. (2015). The role of parenting styles and socio-economic status in parents' knowledge of child development. *Early Child Development and Care*, 186, 1060-1078. doi: 10.1080/03004430.2015.1076399

Serpell, R. (2004). Theoretical Conceptions of Human Development. U L. Eldering, P. P. Leseman (Ur.), *Effective Early Education: Cross-Cultural Perspective* (str. 41-67), New York: Falmer Press.

Shai, D., Belsky, J. (2016). Parental embodied mentalizing: how the non-verbal dance between parents and infants predicts children's socio-emotional functioning. *Attachment and Human Development*, 19, 191-219. doi: 10.1080/14616734.2016.1255653

Shaw, R, Simms, T. (2009). Reducing attention-maintained behavior through the use of positive punishment, differential reinforcement of low rates, and response modeling. *Behavioral Intervention*, 24, 249-263. doi: 10.1002/bin.287

Shinohara, R., Sugisawa, Y., Tong, L., Tanaka, E., Watanabe, T., Onda, Y., ...Anme, T. (2010). The trajectory of children's social competence from 18 months to 30 months of age and their mothers' attitude towards the praise. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 20, supp. 2, 441-446. doi: 10.2188/jea.JE20090168

Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic Status and Academic Achievement: A Meta-Analytic Review of Research. *Review of Educational Research*, 75, 417-453. doi: 10.3102/00346543075003417

Stošić, J. (2008). Bihevioralni pristup u sprječavanju i uklanjanju nepoželjnih oblika ponašanja i podučavanju djece s autizmom predškolske dobi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 99-110.

Taylor, C. A., Fleckman, J. M., Lee, S. J. (2017). Attitudes, beliefs and perceived norms about corporal punishment and related training needs among members of the "American Professional Society on the Abuse and Neglect". *Clinical Abuse & Neglect*, 71, 56-68. doi: dx.doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.04.009

Theunissen, M. H. C., Vogels, A. G., Reijneveld, S. A. (2015). Punishment and Reward in Parental Discipline for Children Aged 5 to 6 Years: Prevalence and Groups at Risk. *Academic Pediatrics*, 15, 96-102. doi: 10.1016/j.acap.2014.06.024

Tudge, J. (2008). *The Everyday Lives of Young Children: Child Rearing in Diverse Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Van Meel, C. S., Heslenfeld, D. J., Osterlaan, J., Luman, M., Sergeant, J. A. (2011). ERPs associated with monitoring and evaluation of monetary reward and punishment in children with ADHD. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 942-953.

doi: 10.1111/j.1469-7610.2010.02352.x

Vehmas, S. (2004). Dimensions of Disability. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, 13, 34-40.

Velki, T., Bošnjak, M. (2012). Povezanost roditeljskih odgojnih postupaka s tjelesnim kažnjavanjem djece. *Život i škola*, 58, 63-82.

Wilson, V. B., Mitchell, S. H., Musser, E. D., Schmitt, C. F., Nigg, J. T. (2011). Delay discounting reward in ADHD: Application in young children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52, 256-264. doi: 10.1111/j.1469-7610.2010.02347.x

Wolery, M., Bredekemp, S. (1994). Developmentally Appropriate Practices and Young Children with Disabilities: Contextual Issues in the Discussion. *Journal of Early Intervention*, 18, 331-341.

Woolfson, L., Grant, E. (2006). Authoritative parenting and parental stress in parents of pre-school and older children with developmental disabilities. *Child: Care, Health & Development*, 32, 177-184.

Zentrall, S. R., Morris, B. J. (2010). "Good job, you're so smart": The effect of nonconsistency of praise type on young children's motivation. *Journal of Experimental Child Psychology*, 107, 155-163.

doi: 10.1016/j.jcep.2010.04.015

8. PRILOG

Intervju za roditelje

Datum:

Podatke daje: otac majka drugi član obitelji (navesti koji) _____

Kod sudionika:

	Pitanje	Kod
1	Koliko imate djece u obitelji?	BD – broj djece u obitelji
2	Ima li dijete formalno utvrđenu teškoću u razvoju, odnosno dijagnozu?	VT – vrsta teškoće u razvoju
3	Koju?	
4	Je li uključeno u neke terapije ili rad sa stručnjacima?	RI – uključenost u ranu intervenciju
5	S kojim stručnjacima radite?	
6	Na koji način djetetu dajete upute ili objašnjavate, pojašnjavate što želite?	OSA – odgojne strategije aktivacije
7	Na koji način motivirate dijete da Vas poslušati ili da surađuje s Vama kada Vam je to potrebno?	OSA – odgojne strategije aktivacije
8	U slučaju da Vas dijete ne poslušati ili ne surađuje, kako uobičajeno reagirate?	OSI – odgojne strategije inhibicije
9	Ako to ne „upali“, što činite?	OSI – odgojne strategije inhibicije
10	Koji je najučinkovitiji način održavanja željenog ponašanja?	OSK – odgojne strategije kontrolno pitanje